

ΔΗΜΩΔΗ ΒΙΒΛΙΑ

Ο ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟΣ*

Α΄.

Τῶν δημωδῶν βιβλίων, τὰ ὅποια ἀπετέλουν τὰ συνήθη ἀναγνώσματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μέχρι πρό πενήκοντα περίπου ἐτῶν, ὁ Ἑρωτόκριτος ἦτο τὸ κοινότατον καὶ προσφιλέστατον. Ἦδη περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ὁ πολυγράφος στιχουργὸς Κωνσταντῖνος, ἐν μοναχοῖς δὲ Καισάριος Δαπόντες, μαρτυρεῖ ὅτι τὸ ἔπος τοῦτο καὶ ἐθαυμάζετο καὶ ἀπλήστως ἀνεγινώσκετο:

*Καὶ ἐπαινοῦνται δυνατὰ, καὶ τὰ συγγράμματά τους
πολλοὶ τὰ ἔχουν, τὰ βαστοῦν εἰς τὰ προσκέφαλά τους,
μάλιστα τὸν Ρωτόκριτον, ὅστις καὶ ἐτυπώθη
ὡς τώρα τέσσαρες φορές.*

Μέχρις ἐσχάτων δὲ καὶ ἀλλαχοῦ μὲν τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ προπάντων ἐν Κρήτῃ, πολλοὶ ἐκ τῆς συχνῆς ἀναγνώσεως ἐγίνωσκον ἀπὸ μνήμης μακρὰ ἀποσπάσματα, ὥστε, ὡς παρατηρεῖ ὁ Κρήσις I. Μ. Δαμβέργης², καὶ ἂν ἤθελον τυχὸν ἀπολεσθῇ πάντα τὰντίτυπα αὐτοῦ, τὸ ἔπος ἡδύνατο ν' ἀπαρτισθῇ πάλιν ὁλόκληρον ἐκ τοῦ στόματος Κρησῶν καὶ Κρητῶν, «οἵτινες καὶ νῦν ἔτι ἀποστηθίζοντες, μεταδίδουσιν αὐτὸ διὰ στόματος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους εἰς τὰ τέκνα καὶ τοὺς φίλους τῶν».

Σχεδὸν δ' ὅσον καὶ οἱ Ἕλληνες ἠρέσκοντο εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Ἑρωτοκρίτου καὶ οἱ ἑλληνόγλωσσοι μουσουλμᾶνοι τῆς Κρήτης, ὧν πολλοὶ καὶ ἀπεμνημόνευον τεμάχια αὐτοῦ.

Ἐκ τῶν Ἑλλήνων μετ' ἄλλων δημωδῶν βιβλίων παρέλαβον τὸν Ἑρωτόκριτον καὶ οἱ Ρωμοῦνοί· καὶ προτοῦ ἀκόμη ὁ ἐκ Πατρῶν ἱστοριογράφος

* Ἐδημοσιεύθη εἰς περ. Λαογραφία 1(1909), σ. 19 - 70.

1. Δαπόντες, Καθρέπτης Γυναικῶν, ἐν Λειψίᾳ 1766, τ. Β', σ. 88. Τὸ ποίημα τοῦ Δαπόντε συνετάχθη πρὸ τοῦ 1763, διότι ἀπὸ Μαρτίου τοῦ ἔτους τούτου χρονολογεῖται ἡ ἀφιέρωσις, ἐξ ἄλλου δὲ ἔργου αὐτοῦ μανθάνομεν, ὅτι ἀποστείλας πρὸς τύπωσιν τὸ χειρόγραφον τοῦ Καθρέπτου εἰς Λειψίαν ἠγγνόει τὴν τύχην αὐτοῦ. Ὅθεν ἕως τότε ἐγίνωσκεν ὁ Δαπόντες τέσσαρας ἐκδόσεις τοῦ Ἑρωτοκρίτου, ἡ μᾶλλον φαίνεται ὅτι θὰ εἶχεν ἀνὰ χειρας τὴν ἐν Βενετίᾳ παρὰ Βόρτολι ἐκδοσιν τοῦ 1748, εἰς τῆς ὁποίας τὴν προμετωπίδα ἀναγράφεται: «Τώρα τὴν τετάρτην φοράν μὲ πολὺν κόπον καὶ ἐπιμέλειαν τυπωμένον καὶ διωρθωμένον».

2. Ἐβδομάς, 1889, ἀρ. 22, σ. 10. Βλ. καὶ Ἑγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν, 1893, ἀρθρ. Ἑρωτόκριτος.

φος τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαυίας Διονύσιος Φωτεινὸς ἐκδῶσθαι τὴν ἀτυχῇ εἰς κομψοτέραν δῆθεν ἑλληνικὴν γλῶσσαν διασκευὴν αὐτοῦ (1818), ὑπῆρχον εἰς τὴν ρωμουνικὴν μεταφράσεις ἢ μιμήσεις τοῦ κρητικοῦ ἔπους, ὡς ἡ *Ἱστορία τῆς Ἀρετούσας καὶ τοῦ πατρὸς αὐτῆς αὐτοκράτορος Ἡρακλῆ καὶ τοῦ Ἑρωτοκρίτου καὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ βεζίρη Πεζοστράτου* (*Istoria Aretusii și a împăratului Iraelie tătăl său, a lui Ierotocrit și-a lui Pezostrat, tatălui său vizirului*), ἢ *Ἱστορία τοῦ Φιλέρωτος καὶ τῆς Ἀνθούσης* (*Istoria lui Filerot și a Antusei*, καὶ τινες ἄλλαι τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὧν σώζονται χειρόγραφα ἀποσπάσματα. Τὸν δὲ Νέον Ἑρωτόκριτον τοῦ Φωτεινοῦ ἐμμέτρως μεταφράσας ἐδημοσίευσεν ὁ ἐκδότης πολλῶν δημοδῶν βιβλίων Ἀντώνιος Pann³.

Ἐνεκα τῆς μεγάλης διαδόσεως αὐτοῦ εὐεξήγητος εἶναι ἡ ροπή, ἣν ἔσχε τὸ βιβλίον πρὸς τὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὀλίγον ἀτέχνως, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀνακριβῶς, ἐκθέτει ὁ Φωτεινὸς ἐν τῷ προλόγῳ τῆς διασκευῆς του τὰ ἠθικὰ διδάγματα, τὰ ὁποῖα δύνανται οἱ ἀναγνώσται τοῦ Ἑρωτοκρίτου ν' ἀρυσθῶσιν ἐκ τούτου. Οὐδὲν ἤττον διὰ τὴν αὐστηρότητα τῶν ἑλληνικῶν ἡθῶν πολλοὶ γονεῖς, ὑπολαμβάνοντες ὅτι ἐκ τῆς ἀφηγήσεως καὶ τῆς ἐξυμνήσεως ἐρωτικῶν παθῶν σφόδρα ἀμφίβολον ἦτο τὸ ἠθικὸν κέρδος, μᾶλλον δ' ὅτι ταῦτα συντελοῦσιν εἰς διαφθορὰν τῶν νεῶν, ἀπηνόρουν τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ βιβλίου εἰς τὰ τέκνα των· τοῦτο δ' ὁμοῦς οὐδαμῶς περιστέλλει τὴν διάδοσιν τοῦ Ἑρωτοκρίτου, τούναντίον δ' ἡ ἀπαγόρευσις, προσδίδουσα εἰς τὴν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως ἀπολαύσιν τὸ ὀρμὺ θέλητρον τοῦ ἀπηνόρευμένου καρποῦ, ἐκέντριζεν εἰς ὀρμὴν πρὸς ὑπερνίκησιν τῶν ἐμποδίων.

Οὕτω δ' ὀλίγοι τῶν Ἑλλήνων ἦσαν οἱ ἀγνοοῦντες τὸν Ἑρωτόκριτον, διότι καὶ οἱ ἀναλφάβητοι πολλάκις εἶχον τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀκούωσιν ἀναγνώσκόμενα ἢ ἀποστηθίζόμενα ἀποσπάσματα αὐτοῦ· ὅθεν γενικὴ ἦτο ἡ προκύπτουσα ἐκ τούτου ὠφέλεια. Συντελεῖ δ' εἰς μὀρφωσιν τοῦ ἥθους, ἀλλὰ προπάντων τῆς καλλαισθησίας τοῦ λαοῦ διὰ τῶν ποιητικῶν καλλονῶν, τῶν γενναίων νοημάτων, καὶ τῆς ἀδράς, ἀψόγου καὶ ἀρμονικῆς στιχουργίας. Ἐν ἡμέραις δουλείας καὶ ἐσχάτης ἐθνικῆς καταπτώσεως ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἠτύχησε νὰ ἔχῃ εἰς χεῖράς του ἀνάγνωσμα πολλῶ ὑπέρτερον τῶν συνήθων δημοδῶν βιβλίων τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Ἡ βαθεῖα ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Ἑρωτοκρίτου ἐντύπωσις ἐκδηλοῦται καὶ εἰς πολλὰ φαινόμενα τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, ὧν τὰ γνωστὰ ἡμῖν ἀναγράφομεν ἐν τοῖς ἐξῆς.

Ἐν Κεφαλληνίᾳ Ἀριτόκριτος λέγεται μετωνυμικῶς ὁ εὐειδὴς καὶ κομψὸς νεανίας⁴. Ἐν Ἀθήναις δὲ εἰρωνικῶς Ἑρωτόκριτος ἐνίοτε λέγεται ὁ ἐρωτομανὴς νεανίσκος⁵.

3. M. Gaster, *Literatura populară Română*, Bucuresti 1883, σ. 129-131.

4. Νεοελλ. Ἀνάλ., τ. Β', σ. 169.

5. Ὡς βαπτιστικὸν ὄνομα οὔτε τὸ Ἑρωτόκριτος, οὔτε τὸ Ἀρετοῦσα συνηθίζεται· ἂν δὲ που ἀκούεται τὸ ὄνομα Ἀρετοῦσα, οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὸ ἔπος, ὃν ὑποκοριστικὸν τοῦ συνήθους ὀνόματος Ἀρετῆς. Ἀλλ' ὡς ὀνόματα λήμβων ἀμφοτέρωθεν εἶναι σπάνια. Ὁ Ἰ. Κονδυλάκης δ' ὁμοῦς βεβαιώνει (Ἐγκυκλοπαίδ. Λεξικ., 1893, τ. Δ', σ. 30, ἀρθρ. Ἑρωτόκριτος) ὅτι εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου φέρεται τὸ ὄνομα Ἑρωτόκριτος ὡς βαπτιστικόν.

Ὅτι ὁ Ἑρωτόκριτος καὶ ἡ Ἀρετοῦσα, τὰ κύρια πρόσωπα τοῦ ἔπους θεωροῦνται ἰδεώδη πρότυπα κάλλους καὶ νοημοσύνης ἐμφαίνεται ἐκ τῆς κεφαλαιωνιακῆς παροιμιώδους ἐκφράσεως:

*Καὶ ποῦθεμ ποῦ Ῥωτόκριτος καὶ ποῦθεμ ποῦ Ἀρετοῦσα!*⁶

ἐπιλεγομένης πρὸς διαμαρτυρίαν πρὸς ἐκθειάζοντα τὴν ὠραιότητα ἢ τὴν εὐφυΐαν νέου ἢ νέας· ἐν ἄλλοις λόγοις: ἀπορῶ πῶς μᾶς παριστάνεις αὐτὸν τὸν νέον ἔχοντα πάσας σχεδὸν τὰς ἀρετὰς τοῦ Ἑρωτοκρίτου, ἢ τὴν νέαν ὁμοίαν πρὸς τὴν Ἀρετοῦσαν, ἐνῶ τάντίθετα ἀληθεύουσιν.

Εἰς παροιμιώδη δ' ἐκφρασιν μετέπεσαν μόνοι οἱ ἐπόμενοι στίχοι (Γ' 1355-1356):

*Λέγει της ὁ Ῥωτόκριτος, ἤκουσες τὰ μαντᾶτα,
ποῦ ὁ κύρις σου μ' ἐξώρισε στῆς ζενιτειᾶς τῇ στράτα;*

Ἐν τῇ παροιμιώδει ἐκφράσει ὁ μὲν δεῦτερος στίχος ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παραλείπεται, ὁ δὲ πρῶτος ἐκφέρεται διεσκευασμένος ὥς ἐξῆς:

Τᾶκουσες, (ἢ Τᾶμαθες) Ἀρετοῦσα μου, τὰ θλιβερά μαντᾶτα;

καὶ λέγεται συνήθως παιγνιωδῶς κατὰ τὴν ἐξαγγελίαν ἀπροόπτου τινὸς ἐναντιώματος, ὅπερ ἐπίκειται νὰ συμβῇ εἰς τὸν ἀκούοντα.

Ἄλλοι στίχοι τοῦ Ἑρωτοκρίτου, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον ἠξέυρω, δὲν εἶναι παροιμιώδεις. Τανάπαλιν δὲ πολλαὶ παροιμίαι δημώδεις ἐγκαταπλέκονται ἐν τῷ ποιήματι, τὰς ὁποίας πάσας καταγράφω εἰς τὴν συλλογὴν μου τῶν ἑλληνικῶν παροιμιῶν.

Ὁ λαός, οὐδαμῶς ἀμφιβάλλων περὶ τῆς ἀληθείας τῶν πλασμάτων τοῦ ποιητοῦ, ἐξήτησε νὰ ὀρίσῃ τοὺς τόπους τῶν γεγονότων, ἐντεῦθεν δὲ ἐπήγασαν αἱ πρὸς τὴν Ἀρετοῦσαν συνδεόμεναι τοπωνυμίαι. Τῆς Ἀρετούσας τὸ παλάτι ἢ Παλάτι τῆς Ἀρετούσας ὀνομάζονται ἐν πολλαῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου θέσεις, ἐν αἷς ἐρείπια παλαιῶν οἰκοδομημάτων⁷. Ἐν Ἀθήναις δὲ ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ ὥρισε τὸν τόπον, ὅπου καθεῖρχθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως πατρός της ἡ Ἀρετοῦσα. Σπηλιὰ ἢ φυλακὴ τῆς Ἀρετούσας ὀνομάζεται τὸ κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα φυλακὴ τοῦ Σωκράτους γνωστότερον πανάρχαιον τριπλοῦν κατασκευάσμα ἐν τῷ βράχῳ τοῦ λόφου τοῦ Μουσειοῦ· «γιατὶ λέγουν» κατὰ τὴν παράδοσιν, «πῶς ἐκεῖ ἐφυλάκισε ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀθήνας τὴν κόρη τοῦ Ἀρετοῦσα, ποῦ ἤθελε νὰ τὴν τυραννήσῃ γιὰ τὸν Ἑρωτόκριτο». Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Μουνιχίᾳ τὸ σπουδαιότατον τῶν ἐν αὐτῇ ὑπογείων ὀρυγμάτων νομίζεται ἐπίσης ὅτι ἦτο τῆς Ἀρετούσας ἡ εἰρκτὴ καὶ ὀνομάζεται διὰ τοῦτο Σπηλιὰ τῆς Ἀρετούσας⁸.

6. Πολίτου, Παροιμίαι (ἐν τῷ μήπω ἐκδοθέντι Ε' τόμῳ, λ. Ἑρωτόκριτος 1, ἐξ ἀνακοινώσεως τοῦ Σπ. Παγώνη).

7. Πολίτου, Παραδόσεις, σ. 793. Βλ. καὶ Α. Κ. Χ[ούμην] ἐν Ἀνατολικῇ Ἐπιθεωρήσει, 1873, τ. Α', σ. 9.

8. Πολίτου, Παραδόσεις, σ. 79 - 80. 793. Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Ἱστορία

Εἰς τὰ ἐρωτικά ἄσματα προπάντων ἀνευρίσκομεν ἀναμνήσεις τοῦ ἔπους, διότι συχνάκις εἰς *λιανοτράγουδα* οἱ δυσέρωτες παραβάλλουσι τὰ ἐρωτικά πάθη τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ τῆς Ἀρετοῦσας πρὸς τὰ ἴδια. Δύο τοιαῦτα *λιανοτράγουδα* ἀναφέρει ὁ Στέφανος Κανέλλος, ὁ ποιητὴς τοῦ θουρίου ἄσματος τῆς ἐπαναστάσεως Ὡ λυγερὸν καὶ κοπτερὸν σπαθί μου.

Τοῦ Ρωτόκριτου τὰ πάθη
τά 'παθα γιὰ μιὰν ἀγάπη.
καὶ
Ξένος γιὰ σένα κ' ἐρημος στὸν κόσμον ἐγυρνοῦσα,
καθὼς ὁ Ἐρωτόκριτος διὰ τὴν Ἀρετοῦσα⁹.

Ἄλλα *λιανοτράγουδα* ἀναφερόμενα εἰς τοὺς ἐραστὰς τοῦ ἔπους μοὶ εἶναι γνωστὰ τὰ ἑξῆς:

Τὰ πάθη μου δὲν τὰ 'παθε μὴδὲ ἡ Ἀρετοῦσα,
ποῦ 'γάπα τὸ Ρωτόκριτο καὶ τὴν ἐτυραγνοῦσα¹⁰.
Τὰ πάθη τοῦ Ρωτόκριτου ἔπαθα γὰρ γιὰ σένα
καὶ σὺ δὲν εἶσαι ἡ Ἀρετὴ νὰ σὲ πονῇ γιὰ μένα¹¹.
Τὰ πάθη τοῦ Ρωτόκριτου τὰ 'παθα γὰρ γιὰ σένα,
νὰ μὴν τὰ πάθη χριστιανὸς καὶ κάθε μάννας γέννα¹².

Ἐκ τῶν ἀσμάτων τούτων καταόφλον γίνεται, ὅτι ὁ Ἐρωτόκριτος καὶ ἡ Ἀρετοῦσα θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὡς οἱ τέλειοι τύποι πιστῶν ἐραστῶν, ὧν ὁ ἔρωσ μετὰ δεινότητος δοκιμασίας ὑπερνίκησεν εὐτυχῶς πάντα τὰ ἐμπόδια. Ὅθεν δὲν εἶναι ἄπορον, ὅτι οἱ ἐρωτόληπτοι ἐκ τοῦ ὄχλου στίζουσιν εἰς τὸ στήθος

τῶν Ἀθηναίων, τ. Α', σ. 272. «Μέχρι τῆς σήμερον δεικνύεται ἐν Πειραιεὶ τὸ σπήλαιον τῆς Ἀρετοῦσας, ὅπερ ἐχρησίμευσε τὸ πρῶτον ὡς φυλακὴ, εἶτα δὲ καὶ ὡς τάφος αὐτῆς». Ὁ Ellissen (Polyglotte d. europäischen Poesie, 1846, σ. 276, σημ.) ἀναφέρει ὅτι δύο Ἀθηναῖοι τοῦ ἔδειξαν ἐν Ἀθήναις τοὺς στύλους τοῦ Ὀλυμπίου, λέγοντες ὅτι εἶναι ἐρείπια τοῦ παλατίου τοῦ παλαιοῦ Ρήγα Ἡράκλη, καὶ ὅτι τὸ παλάτιον ἐκεῖνο συνεκοινῶνει δι' ὑπονόμων «μέ τὸ ἄγιον κάστρον». Ἀγνωστον ἂν οἱ Ἀθηναῖοι ἐκεῖνοι ἐπανελάμβανον δημῶδη παράδοσιν, ἢ ἐπλάττον πρόχειρον ἐξηγήσιν τοῦ ἀγνώστου εἰς αὐτοὺς παλαιοῦ μνημείου.

9. Iken, Leukothea, Leipzig 1825, τ. I, σ. 171. Τὰ *λιανοτράγουδα* ταῦτα δὲν περιελήφθησαν ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Passow.

10. Θηραϊκὸν ἐξ ἀνεκδότου συλλογῆς Ν. Πεταλᾶ. Παραλλαγὰὶ τούτου: Κρητικὴ παρὰ Α. Ν. Γιάνναρη, Περί Ἐρωτοκρίτου καὶ τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ, Ἀθ. 1889, σ. 49:

Τὰ πάθη σου δὲν τὰ 'παθε μὴδὲ ἡ γι Ἀρετοῦσα,
ὄντεν τὴν εἶχα στὴ φλακὴ καὶ τὴν ἐτυρανοῦσα.

Ἀθηναϊκὴ παρὰ Δ. Γρ. Καμπούρογλου, ἐνθ' ἀν.:

Ἄς ἔχω τὴν ὑπομονὴν ὥσάν τὴν Ἀρετοῦσα,
π' ἀγάπα τὸν Ρωτόκριτο καὶ τὴν ἐτυρανοῦσα.

11. Νεοελλην. ἀνάλεκτα, Ἀθ. 1871, σ. 278, ἀρ. 284 ἐκ συλλογῆς Π. Λάμπρου. Γιάνναρης, ἐνθ' ἀν. [Παραλλαγὰὶ: ἡ γι Ἀρετὴ νὰ μ' ἀγαπᾷ ἐμένα].

12. Νεοελλ. ἀνάλεκτα, σ. 278, ἀρ. 283.

ἢ εἰς τοὺς βραχίονας αὐτῶν εἰκόνας τοῦ Ἑρωτοκρίτου καὶ τῆς Ἀρετούσας¹³, φιλοτιμούμενοι νὰ ἐξομοιωθῶσι πρὸς τὰ ἰδεώδη ταῦτα πρότυπα, καὶ νὰ δεῖξωσιν ὅτι μετὰ καρτερίας ἐπίσης ὑφίστανται τὰ ἐρωτικά βάσανα καὶ πάθη.

Ὁ Ἑρωτόκριτος καὶ ἡ Ἀρετούσα καταλέγονται ὡς καὶ ἀλλαχοῦ παρετηρήσαμεν, εἰς τὰ ὀλίγα θέματα, τὰ ὁποῖα ἀρέσκεται ν' ἀπεικονίζῃ ἡ δημώδης τέχνη, ἂν δυνάμεθα νὰ ἀποκαλέσωμεν ἔργα τέχνης τὰπειρόκαλα καὶ ἄξεστα βανασουργήματα, τὰ κοσμούντα τοὺς τοίχους καπηλείων ἢ τὰ ἐστιγμένα σώματα βανασουργῶν ἀνθρώπων. Καὶ τοῦ μὲν Ἑρωτοκρίτου ὁ τύπος κατ' οὐδὲν σχεδὸν διαφέρει, εἰμὴ ὅτι παρίσταται ἀγένειος τοῦ τύπου τοῦ *Μακεδόνου*, τοῦ ἑτέρου προσφιλοῦς θέματος τῆς δημώδους γραφικῆς, ἥτοι ἀρχαίου Ἑλλήνος ὀπλίτου, ὡς φαντάζεται αὐτὸν ὁ λαὸς· φοροῦντος δηλ. χλαμύδα, κράνος, προσομοιάζον πρὸς τὸ κορινθιακόν, καὶ θώρακα βραχύν, τοῦ ὁποίου αἱ πτέρυγες μόλις που καλύπτουσι τὴν κοιλίαν καὶ ἔχοντος εἰς τὴν δεξιάν κοντάριον, εἰς δὲ τὴν ἀριστεράν *σκουτάριον*, εἰδός τι πέλτης, διάφορον τῆς ρωμαϊκῆς ἀσπίδος (*scutum*), ἧς ἔχει τὸ ὄνομα. Τῆς δ' Ἀρετούσης ὁ τύπος δὲν εἶναι ἀκριβῶς ὠρισμένος, καὶ ἄλλοι ἄλλως γράφουσιν αὐτόν· μᾶλλον δ' ἐκ τοῦ ἀρνητικοῦ χαρακτῆρος τῆς περιβολῆς τῆς ἀπεικονιζομένης εἰκάζεται ἡ πρόθεσις τοῦ τεχνίτου, διότι ἡ Ἀρετούσα δὲν πρὸς νὰ ὁμοιάζῃ πρὸς τὰς σημερινὰς νεάνιδας, ὅθεν ζωγραφεῖται ἀσκεπὴς τὴν κεφαλὴν καὶ γυμνὴ τὸν τράχηλον καὶ τὰς ὀλένας. Αἱ παραθεταμέναι δύο εἰκόνες, εἰλημμέναι πανομοιόπως ἐκ βενετικῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἑρωτοκρίτου (1881) παρέχουσιν ἐννοίαν τινὰ τῶν τύπων τούτων¹⁴.

Κατὰ τὸν τύπον περίπου τοῦτον τῆς γραφῆς τοῦ Ἑρωτοκρίτου διασκευά-

13. Πολίτου, Ὁ περί τῶν Γοργόνων μῦθος παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, Ἀθ. 1878, σ. 3.

14. Αἱ εἰκόνες τῆς βενετικῆς ἐκδόσεως ταύτης τοῦ Ἑρωτοκρίτου εἶναι πᾶσαι ἀντίγραφα ἀτεχνα τῶν ἐπιμελῶς καὶ μετὰ τινὸς τέχνης κατεσκευασμένων χαλκογραφιῶν, αἵτινες κοσμοῦσι τὴν ἐν Βιέννῃ ἐκδοθεῖσαν διασκευὴν τοῦ Φωτεινοῦ. Ἐκ τοῦ Φωτεινοῦ ὁμοίως ἀνεδημοσίευσεν λιθογραφήματα τούτων ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει δεύτερος ἐκδότης τοῦ Νέου Ἑρωτοκρίτου (1845). Κακοτεχνωτάτας δὲ ξυλογραφικὰς ἀπομιμήσεις περιέχουσιν αἱ ἀθηναϊκαὶ λαϊκαὶ ἐκδόσεις.

Τὰς εἰκόνας τοῦ Νέου Ἑρωτοκρίτου τῆς Βιέννης ἐσχέδιασαν δύο καλλιτέχναι, ἄλλας μὲν ὁ Ἕλλην Γ. Μανδᾶς, ἄλλας δὲ ὁ Γερμανὸς Λεοπ. Λεῖπ (Lieb?), ἀγνωστον ἂν κατ' ἰδίαν ἐπίνοιαν, ἢ ἀκολουθοῦντες παλαιότερόν τινα τύπον. Μὴ ἰδὼν τὸ ἐν Λονδίνῳ ἱστορημένον χειρόγραφον τοῦ Ἑρωτοκρίτου, ἀδυνατῶ νὰ κρίνω ἂν ἔχουσιν τι κοινόν αἱ ἱστορίαι τούτου πρὸς τὰς βιενναίας χαλκογραφίας. Ἀλλ' ἡ ἑτέρα τῶν δημοσιευομένων ὧδε ἱστοριῶν ἐκ δύο σελίδων τοῦ χειρογράφου, ἡ ἀπεικονίζουσα τὴν στέψιν τοῦ Ἑρωτοκρίτου, παρουσιάζει ὁμοιότητά τινα πρὸς τὴν παράστασιν τῆς αὐτῆς σκηνῆς ἐν τ. Α', σ. 307 τοῦ Νέου Ἑρωτοκρίτου, ὁμοιότητα, μὴ προερχομένην πιθανῶς ἐξ ἀπλῆς συμπτώσεως.

Αἱ εἰκόνες τοῦ Ἑρωτοκρίτου καὶ τῆς Ἀρετούσας ἐλήφθησαν ἐκ τῆς βενετικῆς ἐκδόσεως, ἂν καὶ ταύτης εἶναι εἰλημμέναι ἐκ τοῦ Νέου Ἑρωτοκρίτου, διότι εἰς τὰντίτυπα τοῦ βιβλίου τοῦ Φωτεινοῦ τῶν ἐνταῦθα βιβλιοθηκῶν, τῆς Ἑθνικῆς καὶ τῆς Βουλῆς, δὲν εὐρίσκονται αὗται· πιθανῶς ἀποκοπεῖσαι, διότι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνατύπωσις περιέχει τὴν εἰκόνα τῆς Ἀρετούσας, ἀποκοπείσης ἴσως ἐκ τῶν ἐνταῦθα ἀντιτύπων ταύτης τῆς εἰκόνης τοῦ Ἑρωτοκρίτου.

ζουσι τὴν μεταμφιέσιν τῶν οἱ θέλοντες νὰ παραστήσωσι κατὰ τὰς ἀπόκρεως τὸν ἥρωα τοῦ ἔπους. Διότι δὲν εἶναι ὅλως ἀσυνήθης ἡ ἐμφάνισις κατὰ τὰς ἀπόκρεως προσωπιδιοφόρων μετημφιεσμένων εἰς Ἑρωτοκρίτους, δυσκόλως δ' ὁμῶς διακρινομένων τῶν κοινοτάτων καὶ συνηθεστάτων *Μακεδόνων*. Καὶ κατὰ τὰς ἐφετεινάς ἀπόκρεως εἶχομεν ἐν Ἀθήναις ἓνα Ἑρωτόκριτον, ἐμφανισθέντα κατὰ τὴν Κυριακὴν τῆς Κρεωφάγου.

Ἀλλὰ πολλῶ σπουδαιότεραι τῶν μεμονωμένων τούτων μεταμφιέσεων, ἐμφαίνουσαι ὅποσον γνωστὸν καὶ προσφιλὲς εἶναι τὸ ἔπος εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν, εἶναι ἡ παράστασις κατὰ τὰς ἀπόκρεως σκηνῶν τοῦ Ἑρωτοκρίτου καὶ ἡ ἀπαγγελία μακρῶν ἀποσπασμάτων αὐτοῦ. Ἐνιαχοῦ ὁμιλοὶ μετημφιεσμένων ὑποκρίνονται πρόσωπα τοῦ ἔπους καὶ πρὸ τοῦ συνηγμένου πλήθους τῶν θεατῶν ἀπαγγέλλουσιν ἕκαστος τοὺς ἀναφερομένους εἰς τὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ὑποδύονται, στίχους, καὶ μιμοῦνται κινήσεις καὶ πράξεις συμφώνους πρὸς τοὺς λόγους καὶ πρὸς τὰς περιγραφὰς τοῦ ποιητοῦ.

Ὁ Χαράλ. Ἀννίνος¹⁵ περιγράφει ἐξ ἀνακοινώσεων ἄλλου αὐτόπτου τοιαύτην παράστασιν, γενομένην κατὰ τὰς ἀπόκρεως τοῦ 1889 ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῆς Κεφαλληνίας Σάμῃ, ὅπου ἀπὸ πολλοῦ ἐσυνηθίζετο νὰ παριστάνωσιν οἱ χωρικοὶ ἐν ὑπαίθρῳ ἐν μιᾷ τῶν Κυριακῶν τῆς περιόδου τῶν ἀποκρεων, σκηνὰς τοῦ Ἑρωτοκρίτου. Ἡ παράστασις, τὴν ὁποίαν περιγράφει, ἐγένετο ἐν τῷ πρὸ τῆς κωμοπόλεως τοῦ Αἰγιαλοῦ ἀναπεπταμένου τῆς Σάμης πεδίῳ.

«Οἱ ὑποκριταί, λέγει, ἦσαν κάτοικοι τοῦ χωρίου Πορλάτων, οἵτινες ἀνέκαθεν, ὡς φαίνεται, χαίρουσι τὸ προνόμιον τοῦτο, τυγχάνοντες ἐμμουσότεροι τῶν γειτόνων τῶν. Ἀφοῦ ἡσκήθησαν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ χωρίου, διανεμηθέντες πρότερον τὰ οἰκεία μέρη, μετέβησαν ἐν πομπῇ κατὰ τὴν ὠρισμένην ἡμέραν εἰς τὸν τεταγμένον χῶρον, προηγουμένων τῶν σαλπίγγων, τῶν βουκίων κατὰ τὸν ποιητὴν, καὶ ἐπομένου πολλοῦ πλήθους. Ἐφερον προσωπίδας καὶ ἱμάτια προερχόμενα ἐκ τῆς ἀποθήκης τοῦ ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῆς νήσου θεάτρου...

»Συνῆλθον λοιπὸν οἱ χωρικοὶ εἰς τὸν τεταγμένον χῶρον, ἐνθα εἶχεν ἀνεγερθῇ ἐπίτηδες ἐξέδρα, τὸ πατάρι, ὡς τὸ ἀποκαλεῖ ὁ ποιητής, καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἔλαβον θέσιν ὁ Ρήγας, ἡ Ρήγισσα, ἡ Ἀρετοῦσα μετὰ τῆς τροφοῦ τῆς Φροσύνης, οἱ κήρυκες κλπ. Οἱ ἄλλοι, οἱ ὑποκρινόμενοι τὸν Ἑρωτόκριτον καὶ τὰ μετασχόντα τοῦ ἱπποτικοῦ ἀγῶνος ρηγόπουλα καὶ ἀρχοντόπουλα, τὸν Καραμανίτην, τὸν Κρητικὸν καὶ τοὺς ἄλλους, ἐξετέλεσαν τὸ *κονταροκτύπημα*, διότι ἐξ ὅλων τῶν σκηνῶν τοῦ ἐκτενοῦς ποιήματος αὕτη συνήθως προτιμᾶται διὰ τὰς τοιαύτας παραστάσεις ὡς θεαματικωτέρα. Οἱ ὑποκριταὶ ἠγωνίζοντο πεζοὶ καὶ ὄχι ἑφιπποὶ, ὡς θέλει ὁ ποιητής, καθότι τὸ τοιοῦτο θὰ καθίστα δυσχερεστάτην τὴν διεξαγωγὴν τῆς παραστάσεως. Μὲ διεβεβαίωσεν ὁ δούς μοι τὰς πληροφορίας ταύτας, ὅτι οἱ χωρικοὶ ἀπήγγελλον ἀπταιστως τοὺς στίχους τοῦ ποιήματος, ὅτι ἡ παράστασις διεξήγετο μετὰ ζωηρότητος καὶ ἐτοιμότητος, ἦν

15. Χ. Ἀννίνου, Παράστασις τοῦ Ἑρωτοκρίτου (ἔθιμον τῶν Ἀποκρεων), ἐν Ἑστία εἰκονογραφημένη 1890, τ. Α', σ. 119.

ἤθελον ζηλεύσει ἡθοποιοὶ δόκιμοι. Καὶ αὐτὸς μὲν δὲν ἐνθυμεῖται ἂν ἦτο καὶ τις ἀπαγγέλλων τοὺς στίχους τοῦ ποιητοῦ, οἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ περιγραφικὸν τοῦ ποιήματος μέρος, ἄνευ τοῦ ὁποίου ἀσύνδετον θ' ἀπέβαινε ἐν τῇ παραστάσει τὸ δραματικὸν μέρος· ἀλλ' ἐγὼ πιστεύω ὅτι οἱ νοήμονες χωρικοὶ δὲν θὰ τὸ παρέλειψαν».

Τὸ ἔθιμον τοῦτο δὲν εἶναι μοναδικὸν ἐν Ἑλλάδι, ὡς εἰκάζει ὁ Ἄννινος. Ὡς μ' ἐβεβαίωσεν ὁ Α. Καρκαβίτσας, εἶδε παῖς ἔτι ὧν τοιαύτας παραστάσεις σκηνῶν τοῦ Ἑρωτοκρίτου κατὰ τὰς ἀπόκρεως εἰς τὴν πατρίδα του Λεχαϊνὰ τῆς Ἡλείας. Ἐπίσης ἐσυνηθίζετο καὶ ἐν Ἀμφίσσῃ, ὡς ἔμαθον παρὰ τοῦ Ἀμφισσέως διδάκτορος Ἀλεξ. Δελμούζου, καὶ ἐν Ναυπάκτῳ κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ Ι. Βλαχογιάννη.

B'

Τὴν περὶ τοῦ Ἑρωτοκρίτου γνώμην τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, τοῦ ὁποίου καὶ τὴν ποιητικὴν φύσιν καὶ τὴν συναίσθησιν τοῦ καλοῦ ἐλέγχουσι τὰ δημῶδη ᾄσματα αὐτοῦ, ἀποδεικνύοντα αὐτὸν κράτιστον τῶν ποιητικῶν ἀρετῶν γνώμονα, ἐκύρωσαν αἱ κρίσεις καὶ τοῦ ἡμετέρου Κοραῆ, «ἄλλον Ὅμηρον» ἀποκαλέσαντος τὸν Ἑρωτόκριτον, καὶ τῶν πλείστων τῶν ἁλλοεθνῶν, τῶν ὁποσδήποτε ἀσχοληθέντων περὶ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ποιήματος¹⁶. Ὅθεν παρὰδοξος καὶ δυσεξήγητος φαίνεται ἡ πρὸς τὸν Ἑρωτόκριτον ὁλιγορία πάντων σχεδὸν τῶν δημοσιευσάντων ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας Ἑλλήνων. Ὁ μὲν Ζαβίρας (1805) ἀρκεῖται ἀπλῶς νὰ μνημονεύσῃ τὸ ὄνομα καὶ τὴν πατρίδα τοῦ ποιητοῦ καὶ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ἔργου του¹⁷. Ὁ δὲ Σάθας περιέλαβεν εἰς 2-3 στίχους τῆς Νεοελληνικῆς φιλολογίας αὐτοῦ (σ. 603) ὅσα ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ εἴπῃ περὶ τοῦ «Κρητὸς στιχουργοῦ»¹⁸. Ὁ Παπαδόπουλος Βρετὸς τοῦλάχιστον ὀλίγα μὲν λέγει περὶ τοῦ Κορνάρου, ἀλλ' ὀρθῶς κρίνει ἀποφαινόμενος ὅτι «ὁ Ἑρωτόκριτος τὸν ἀνέδειξεν ἄριστον ποιητὴν»¹⁹. Ὁ πρῶτος δημοσιεύ-

16. Βλ. τὰς κρίσεις τοῦ Κοραῆ καὶ τῶν ἁλλοεθνῶν παρὰ Γιάνναρη, ἐνθ' ἂν., σ. 52. 45 κέ. Πρόσθετες εἰς ταύτας, πλὴν τῶν δημοσιευθεισῶν μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου τοῦ Γιάνναρη, καὶ τὰς ἐξῆς: Pouqueville, Voyage de la Grèce, Paris 1820, μέρ. I, κεφ. 32 (ὅπου δυσμενῆς κρίσις· ἐν τῇ δευτέρᾳ δ' ὁμῶς ἐκδόσει, τοῦ 1826, οὐδεὶς περὶ Ἑρωτοκρίτου γίνεται λόγος). Iken, Eunomia, Grima 1827, τ. I, σ. 11 - 13. Rud Nicolai, Geschichte der neugriechischen Literatur, Leipzig 1876, σ. 82 - 84. Ad. Ellissen, Versuch einer Polyglotte d. europäischen Poesie, Leipzig 1846, σ. 274 - 290. Mullach, Grammatik der griechischen Vulgarsprache, Berlin 1856, σ. 82. Εὐχαρίστως δὲ πληροφοροῦμεθα, ὅτι ὁ σοφὸς Νορβηγὸς Sven Otfedal, τέως καθηγητὴς τοῦ ἐν Press Augsburg τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν φροντιστηρίου παρασκευάζει μακρὰν κριτικὴν μελέτην περὶ τοῦ Ἑρωτοκρίτου, τοῦ ὁποίου ἐξαίρει τὰς ποιητικὰς καλλονάς.

17. Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον, ἐκδοθὲν ὑπὸ Γ. Π. Κρέμου, σ. 206.

18. Εἰς ἄλλα νεώτερα ἔργα του οὐ μόνον δικαιότερον κρίνει ὁ Σάθας τὸν Ἑρωτόκριτον, ἀλλὰ καὶ μετὰ πολλοῦ ἐνθουσιασμοῦ ὁμιλεῖ περὶ τῆς ποιητικῆς ἀξίας αὐτοῦ.

19. Νεοελληνικὴ φιλολογία, Ἀθ. 1857, τ. Β', σ. 285.

σας Ἱστορίαν τῆς νεοελληνικῆς γραμματολογίας Ἰακωβάκης Ρίζος Νερουλός, ἐπιτηδεύων, κατὰ τὴν εὐστοχον παρατήρησιν τοῦ Elissen, σεμνοπρεπῆ μυκτηρισμόν²⁰, φαίνεται ὡς αἰσχυρόμενος, διότι ἀναγκάζεται νὰ μνημονεύσῃ τὸ ἀγοραῖον καὶ ἄμορφον ἐκεῖνο κατασκευάσμα, καὶ σπεύδει νὰ βεβαιώσῃ ὅτι ἐλθμονήθη παντελῶς, ὡς τοῦ ἥξιζεν, καὶ ταῦτα ἐν χρόνοις, καθ' οὓς οὐδεὶς τῶν Ἑλλήνων ἠγνόει τὸν Ἑρωτόκριτον²¹. Ὁ δὲ Ἀλ. Ρ. Ραγκαβῆς ἐπίσης αὐστηρῶς κρίνει τὸν ποιητὴν, μετριάζων δ' ὁμως ὅπωςδῆποτε τὴν δριμύτητα τῆς κατακρίσεως διὰ τινων ὀλιγοστῶν ἐπαίνων. Ἐν τῷ πρώτῳ σχεδιάσματι αὐτοῦ περὶ τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας ἐν παρόδῳ ἀναφέρει τὸν Ἑρωτόκριτον, ὡς τὸ πρῶτον ποίημα, τὸ ἀποδεχθὲν τὴν ὁμοιοκαταληξίαν, ἧς ἡ χρῆσις ἐγένεν ἑκτοτε μεγάλη, «πρὸ πάντων παρ' ἐκείνοις, οἵτινες γινώσκουσιν ὅτι ἡ ὁμοιοκαταληξία εἶναι ἐνίστε ἐπιτηδειοτάτη νὰ συγκαλύπτῃ τὴν ποιητικὴν γυμνότητα»²². Ἐν δὲ τῇ γαλλιστὶ συγγραφείσῃ Βιβλιακῇ ἱστορίᾳ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος κρίνει τὸν Ἑρωτόκριτον ὡς τὸν ἀξιολογώτατον καρπὸν τῆς μιγάδος ἐκείνης λογοτεχνίας, τῆς ἀναπτυχθείσης ἐν Κρήτῃ διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας, καὶ ἐμφαινούσης τὴν συγχώνευσιν τῶν ἰδεῶν τῶν συνοικούντων ἐν Κρήτῃ δύο ἔθνων, τοῦ ἐνὸς κατερχομένου τὰς βαθμίδας τοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ δ' ἐτέρου, τοῦ ἀλλότου καὶ ἀμορφώτου, δηλονότι τοῦ ἑλληνικοῦ, ἀνερχομένου ταύτας. Ὁ Ἑρωτόκριτος, κατὰ τὸν Ραγκαβῆν, ἀμοιρεῖ καὶ εὐρέσεως καὶ πλοκῆς, καὶ δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένος παλιολογιῶν καὶ ἀναιρῶν μακρηγοριῶν· ἀλλ' οὐδὲν ἥττον συχνάκις ἀνα μέσον κοινῶν καὶ πεπατημένων ἐννοιῶν εὐρίσκονται ποιητικαὶ τινες καλλοναί, ἱξίαι καλυτέρων χρόνων καὶ καλυτέρου θέματος. Ὑπὲρ πάν ἄλλο δὲ λογοτέχνημα, τὸ ποίημα τοῦτο ὑπενθυμίζει τὰ γεγονότα καὶ τοὺς τόπους, ἐξ ὧν ἐνεπνεύσθη²³.

Τὰ αὐτὰ δὲ περίπου ἐπαναλαμβάνει ὁ Ραγκαβῆς καὶ ἐν τῇ γερμανικῇ διασκευῇ τοῦ αὐτοῦ συγγράμματός του καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ τούτου περιλήψει²⁴. Ὡς ὁ Νερουλός καὶ ὁ Ραγκαβῆς καταδικάζει προπάντων τὴν λέξιν τοῦ ποιήματος. Καὶ ἐνῶ εἰς τὴν γαλλικὴν ἐκδοσιν παρατηρεῖ, ὅτι εἰς τὴν χάριν καὶ τὰς πρωτοτύπους καλλονὰς τοῦ ποιήματος ἐπιπροσθέτει ἀφελές τι θέλγητρον τὸ κρητικὸν ἰδίωμα, ἂν καὶ παρεφθαρμένον ἐκ τῶν συχνῶν ἰταλισμῶν, ἐν τῇ γερμανικῇ διασκευῇ λέγει ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ ποιήματος ἐλέγχει τὸν Κορνάρου οἰκειότερον ἔχοντα πρὸς τὸ κρητικὸν ἰδίωμα καὶ τὴν ἰταλικὴν γλῶσσαν, σχεδὸν δ' ἀγνοοῦντα τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν· καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ περιλήψει τὴν γλῶσσαν τοῦ Ἑρωτοκρίτου χαρακτηρίζει ὡς ἄξεστον, ἀπεριποίητον, παρημε-

20. Ἐνθ' ἀν., σ. 274: «manche Griechen affektieren jetzt vornehm die Nase darüber zu rümpfen». Ταῦτα λέγει ἀναφερόμενος εἰς τὸν Ρίζον Νερουλόν.

21. J. Rhizos Neroulos, Cours de littérature grecque moderne, Genève 1826, σ. 153. Β' ἐκδ. (1827), σ. 142.

22. Ἐν Spectateur d' Orient, Athènes 1855, τ. III, σ. 314.

23. Rangabé, Histoire littéraire de la Grèce moderne, Paris 1877, τ. I, σ. 16 κέ.

24. A. R. Rangabé u. Daniel Sanders, Geschichte d. neugriechischen Litteratur, σ. 7 κέ. (Geschichte der Weltliteratur in Einzeldarstellungen, Leipzig, W. Friedrich (1885). τ. VI, μέρ. 2). Ἀλ. Ραγκαβῆ, Περίληψις τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, Ἀθ. 1888, σ. 11 - 13.

λημένην, ἀτελῇ καὶ ἐν πολλοῖς διεφθαρμένην ὑπὸ τὴν ξένην ἐπιρροήν²⁵.

Τοιαῦται κρίσεις ἐπιφανῶν Ἑλλήνων λογίων, εἰδικῶς ἀσχοληθέντων περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, ἐκλόνησαν ὁπωσδήποτε τὴν κρατοῦσαν ἀγαθὴν περὶ τοῦ ποιήματος γνώμην. Ἀλλ' ἂν ὁ Ἐρωτόκριτος δὲν εἶναι πλέον δημῶδες βιβλίον, ἂν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀποξενουῖται ὁσημέραι τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ, τὰ αἷτια τοῦ φαινομένου τούτου πρέπει μᾶλλον ἀλλαχοῦ ν' ἀναζητηθῶσιν. Ἡ μεταβολὴ τῶν ἐκδοτικῶν ὄρων ἐν Ἑλλάδι ἐπέφερε καὶ τῶν ἀναγνωσμάτων τοῦ λαοῦ μεταβολήν. Ἡ διάδοσις διὰ τοῦ πρακτορείου τῶν ἐφημερίδων κατὰ χιλιάδας ἀντιτύπων παρὰ τῷ λαῷ ἐπιφυλλιδιογραφικῶν μυθιστορημάτων πρωτοτύπων ἢ μεταφρασμένων καὶ παντοίων ἄλλων ἀναγνωσμάτων, ἐχόντων τὴν ἀξίωσιν νὰ γίνωσι δημῶδη βιβλία, οὐχ ἦττον δὲ καὶ ἡ ἐπέκτασις εἰς τὰς λαϊκὰς τάξεις τῆς κυκλοφορίας τῶν ἡμερησίων φύλλων, εἰς ὧν τὴν ἀνάγνωσιν κατατρίβουσιν αὐταὶ τὸν ὀλίγον διαθέσιμον πρὸς τοῦτο χρόνον, ἔφερον ἀναγκαίως τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν παλαιῶν δημοδῶν βιβλίων. Ἀραιαὶ δὲ τινες ἐκδόσεις ἐν Ἑλλάδι γινόμεναι τῶν βιβλίων τούτων, καὶ πρὸ τῆς διαλύσεως τῶν ἐν Βενετίᾳ ἑλληνικῶν τυπογραφείων καὶ μετὰ ταύτην, δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀναστειλῶσι τὴν ἐπικράτησιν τῶν πολυπληθῶν καὶ διαρκῶς ἀνανεουμένων ἐφημέρων ἀναγνωσμάτων.

Καὶ ὁ Ἐρωτόκριτος κοινὴν εἶχε τὴν τύχην μετὰ τῶν ἄλλων δημοδῶν βιβλίων. Ἐξακολουθεῖ μὲν νὰ ἔχῃ ἀκόμη ἀναγνώστας ὀλιγοστούς, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἀθηναϊκῶν ἐκδόσεων αὐτοῦ, ἀλλ' ὅμως δυστυχῶς σήμερον δυνάμεθα πλησιάζοντες πρὸς τὴν ἀλήθειαν νὰ εἰπωμεν ἐκεῖνο, ὅπερ ἀνακριβῶς ἐβεβαίωσεν ὁ Νερουλὸς ὅτι συνέβη πρὸ ὀγδοήκοντα ἐτῶν· ὅτι δηλ. ἐλησμονήθη παντελῶς ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Τὴν προσήκουσαν αὐτῷ θέσιν ὁ ἀναλάβη τὸ ποίημα παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, καὶ θὰ τύχῃ τῆς σπουδῆς καὶ τῆς ἀγάπης ἧς εἶναι ἐπάξιον, ὅταν καταδειχθῶσιν αἱ ἀρεταὶ αὐτοῦ διὰ καταλλήλων εἰσηγήσεων, καὶ κριτικὴ ἐκδοσις ἐπιμελετημένη, ἀποκαθιστῶσα τὸ γνήσιον κείμενον, ἀντικαταστήσῃ τὰς πλημμελεῖς καὶ ἀπειροκάλους ἐκδόσεις, τὰς κυκλοφορουμένας σήμερον. Τὴν ἔθνικὴν δὲ ταύτην ἀνάγκην συνησθάνθη πρώτη, ὡς ἦτο φυσικόν, ἡ Κρήτη. Εὐθύς ὡς ἀπατηλὴ ἀκτίς ἐλευθερίας ἐφώτισε τὴν νῆσον, ἡ γενικὴ συνέλευσις τῶν Κρητῶν δι' ἀποφάσεώς της ἀνέθηκεν εἰς τὸν Κρήτα λόγιον Ἀντώνιον Γιάνναρην τὴν ἐκδοσιν τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Οὗτος δὲ παρεσκεύασε μὲν, ὡς φαίνεται, κριτικὴν ἐκδοσιν, τὴν ὁποίαν δὲν ἡδυνήθη δυστυχῶς μέχρι τοῦδε νὰ τυπώσῃ, ὡς πρόδρομον δὲ ταύτης ἐδημοσίευσεν ἐν ἔτει 1889, ἐκτενῆ εὐσυνείδητον μελέτην περὶ τοῦ ποιήματος²⁶. Ἐν τῇ μονογραφίᾳ ταύτῃ, ἐμπνεομένη ὑπὸ ἐνθου-

25. Ὅποσον ἀνακριβὴς εἶναι ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος περὶ διαφθορᾶς τῆς γλώσσης διὰ ξενισμῶν καὶ πρὸ πάντων ἰταλισμῶν, ἐλέγχεται ἐκ τῆς παρατηρήσεως τοῦ ἐπιμελέστατα τὴν λέξιν τοῦ Ἐρωτοκρίτου μελετήσαντος Γιάνναρη, ὅστις ἐν ὄλῳ τῷ ποιήματι εὗρε μόνις δέκα ἀραβικὰς λέξεις καὶ ὀγδοήκοντα περίπου ἰταλικὰς ἢ ἐνετικὰς (Περὶ Ἐρωτοκρίτου, σ. 59).

26. Α. Ν. Γιά ν ν α ρ η, Περὶ Ἐρωτοκρίτου καὶ τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ. Ἱστορικὴ καὶ κριτικὴ καὶ γλωσσικὴ μελέτη μετὰ γλωσσαρίου, ἐν Ἀθήναις 1889, 8ον, σ. η' + 133.

σιώδους αγάπης πρὸς τὸ ἔργον, ἐλεγχούσῃ δὲ ἐμβριθῇ καὶ ἐπιμελεστάτῃ σπουδῇ αὐτοῦ, ἐξετάζονται μὲν λεπτομερῶς αἱ ἐνδείξεις, ὅσας ἠδυνήθη ὁ συγγραφεὺς νὰ περισυναγάῃ, περὶ τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἐποιήθη καὶ περὶ τοῦ ποιητοῦ, ἀναλύονται κριτικῶς τὸ ποίημα καὶ αἱ ἐξενεχθεῖσαι κρίσεις περὶ τοῦτου, ἐκτίθενται αἱ περὶ τοῦ κειμένου γνῶμαι τοῦ συγγραφέως, μελετήσαντος καὶ τὸ γνωστὸν ἐξ ἀνακοινώσεως τοῦ Σάθα ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ μοναδικὸν χειρόγραφον τοῦ Ἑρωτοκρίτου, καὶ καθορίζεται ἡ φθογγικὴ παθολογία τῆς γλώσσης αὐτοῦ. Ἐν τέλει δ' ἐπισυνάπτεται καὶ γλωσσάριον περιεκτικὸν τῶν ἐν τῷ κειμένῳ λέξεων μετὰ τῆς ἐρμηνείας αὐτῶν²⁷.

Ἀπὸ τῆς τελευταίας ἐκδόσεως τῆς Νεοελληνικῆς φιλολογίας τοῦ Ραγκαβῇ, δηλονότι ἀπὸ εἰκοσαετίας περίπου, δὲν ἠκούσθησαν πλέον ἐν Ἑλλάδι ἄδικοι καὶ ἀνεπίστατοι κρίσεις περὶ τοῦ Ἑρωτοκρίτου²⁸. Καὶ συνετέλεσε μὲν πῶς εἰς τοῦτο ἴσως καὶ ἡ συγκεκροτημένη πραγματεία τοῦ Γιάνναρη, ἀλλὰ προπάντων ἀδύνατον καθίστη τὴν ἐπανάληψιν ἀσυστάτων καὶ ἐπιπολαίων γνῶμων περὶ τῶν παλαιότερων ἔργων τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ἢ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη μεγίστη ἐπίδοσις τῶν περὶ τῆς μέσης ἑλληνικῆς φιλολογίας μελετῶν καὶ ἡ σύγκρισις τῶν ἑλληνικῶν πρὸς τὰ ἀρχαιότυπα λογοτεχνικὰ δημιουργήματα τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν.

Δὲν παρετηρήθη δ' ὁμως ἀφ' ἑτέρου ἔορσις, πρὸς ἀκριβεστέραν μελέτην τοῦ ποιήματος καὶ προσπάθεια πρὸς διδασκαλίαν τῶν πολλῶν περὶ τοῦ ἀληθοῦς χαρακτῆρος αὐτοῦ, ἢ εὐλόγως προσδοκώμενη, ὡς ἀναγκαῖον ἀντίρροπον τῆς παραγνωρίσεως καὶ τῆς ὑποτιμήσεως. Διότι πλὴν βραχυτάτης τινός καὶ εὐστόχου κρίσεως περὶ τοῦ Ἑρωτοκρίτου ὑπὸ τοῦ Ι. Δ. Κονδυλάκη ἐν τῷ Ἑγκυκλοπαιδικῷ λεξικῷ (1893) καὶ θερμότητος συνηγορίας τοῦ Κ. Παλαμᾶ ὑπὲρ κριτικῆς καὶ σοφῆς ἐκδόσεως τοῦ μεγάλου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ ἀθανάτου ποιητοῦ, ὡς ὀνομάζει τὸν ποιητὴν τοῦ Ἑρωτοκρίτου²⁹, οὐδὲν ἄλλο ἐγὼ τοῦλάχιστον γινώσκω γενναιότερον ἔργον περὶ τούτου.

Ὅθεν λίαν εὐχάριστον θεωρῶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Γεώργιος Σωτηριάδης ἐξέλεξεν ὡς θέμα διαλέξεως αὐτοῦ, γενομένης κατὰ τὸν παρελθόντα Ἰανουάριον ἐν τῷ Ὠδείῳ, τὸν Ἑρωτόκριτον. Τὴν διάλεξιν ταύτην, δημοσιευθεῖσαν ἐν τοῖς Παναθηναίοις καὶ ἀνατυπωθεῖσαν ἐν ἰδίῳ φυλλαδίῳ³⁰, δυνάμεθα

27. Πληρέστατον γλωσσάριον τοῦ Ἑρωτοκρίτου ἐδημοσίευσεν καὶ ὁ Ρῶσος Σεστακόφ ἐν Βυζαντινοῖς Χρονικοῖς τῆς Πετροπόλεως, 1906, τ. XIII, σ. 58 κέ, 364 κέ.

28. Κακοφωνίαν ἀποτελοῦσιν οἱ λῆροι καπῆλου τινός τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων περὶ τοῦ Ἑρωτοκρίτου· ἀλλὰ πάντα τὰ γραφόμενα ὑπὸ τούτου εἶναι παντελῶς ἀνάξια τῆς προσοχῆς τῶν ἀληθῶς ἐπιστημόνων, οὐδὲν ἄλλο συναίσθημα παρ' αὐτοῖς κινουντα, πλὴν τοῦ οἴκτου.

29. Κ. Παλαμᾶ, Γράμματα, Ἀθ. 1907, τ. Β', σ. 154 - 162. Ἐκ τῶν λόγων τοῦ Παλαμᾶ ὁρμηθεὶς πιθανῶς ὁ κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος ἐν τῷ Παντελιδεῖῳ δραματικῷ ἀγῶνι τοῦ Ἑθνικοῦ Πανεπιστημίου βραβευθεὶς ἀνώνυμος ποιητὴς τοῦ *Βρικόλακα*, ὑπέβαλεν εἰς τὴν Ἀκαδημαϊκὴν σύγκλητον αἴτησιν, γενομένην ἀποδεκτὴν, ὅπως τὸ ἀνήκον αὐτῷ χρηματικὸν ποσὸν τοῦ βραβείου, κατατιθέμενον ἐντόκως, διατεθῇ ἐν καιρῷ ὑπὲρ ἐκδόσεως τοῦ Ἑρωτοκρίτου, ἀνταξίας καὶ τοῦ ποιητικοῦ κάλλους καὶ τῆς γλωσσικῆς σπουδαιότητος αὐτοῦ. (Βλ. τὴν ἔκθεσίν μου τῆς κρίσεως τοῦ Παντελιδείου ἀγῶνος, σ. 67 - 68).

30. Γεώργιος Σωτηριάδης, Ἑρωτόκριτος, Ἐν Ἀθ. 1909, 12ον, σ. 30. Παναθηναία, ἔτος Θ', 31 Ἰανουαρίου 1909, σ. 209 - 217.

νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς ἀποτελοῦσαν νέον σταθμὸν φιλοστόργου καὶ πεφροντισμένης ἀσχολίας περὶ τὴν νεοελληνικὴν φιλολογίαν, διότι εἶναι ἐπιτηδειοτάτη ὅπως παρασκευάσῃ τοὺς πολλοὺς εἰς ἀπόλαυσιν ἑνὸς τῶν κρατίστων δημιουργημάτων αὐτῆς. Ὁ Σωτηριάδης, γλαφυρὸς καὶ εὐφραδέστατος ἀγορητής, ἐπίσταται εἴπερ τις καὶ ἄλλος τὴν δυσχερῆ τέχνην διὰ διδασκαλίας ἐπαγωγοῦ νὰ καθιστᾷ σαφῇ καὶ γνώριμα περίπλοκα ζητήματα καὶ νὰ ποιῇ καταδήλους δυσδιαγνώστους ἐνίοτε εἰς τοὺς πολλοὺς καλλονάς.

Ἄλλ' ἀκριβῶς αὐταὶ αὗται αἱ ἀρεταὶ τοῦ λόγου φέρουσι τὸν κίνδυνον, τοῦ νὰ ριζωθῶσι βαθέως καὶ δυσπαλλάκτως πλάναι, ἂν ὡς βέβαια πορίσματα ἐπιστημονικῆς ζητήσεως ἐξαγγέλλωνται δογματικῶς εἰκασίαι ἀκροσφαλεῖς καὶ πλημμελεῖς δόξαι καὶ φαντασίαι. Ὁ Σωτηριάδης ἐν τῇ καλλίστῃ διαλέξει αὐτοῦ, ἐπαναλαμβάνων ἀνεξελέγκτως τὰς περὶ τοῦ Ἑρωτοκρίτου γνώμας τοῦ Γιάνναρη, ἠρκέσθη νὰ περικοσμήσῃ ταύτας δι' ἀνθηρῶν χρωμάτων, ὅπως τὰς καταστήσῃ εὐπροσιτωτέρας εἰς τοὺς ἀκροατάς, προσθεῖς καὶ ἰδίαν αὐτοῦ γνώμην περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, συντελοῦσαν ὅπως ἐπισκοπήσῃ εἰς τὴν κρίσιν περὶ τῶν πρώτων νεοελληνικῶν λογοτεχνημάτων καὶ ἀτοπωτάτας περὶ τούτων ἐμποίησιν ἐννοίας. Ὅθεν δὲν θὰ θεωρηθῇ ἴσως περιττὴ καὶ ἄκαιρος ἡ δημοσίευσις παρατηρήσεων τινων περὶ τῶν γνωμῶν τούτων, ὅπως ἐξακριβωθῇ ἂν ἔχουσιν βάσιν στερεάν καὶ εἶναι προσῆκον νὰ ἐπικρατήσωσι, διαδιδόμεναι διὰ διαλέξεων καὶ ἄλλων ὁμοίων ἔργων, ἀποβλεπόντων εἰς τοὺς πολλοὺς.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Πρὸς ἀσφαλεστέραν ἐκτίμησιν καὶ πληρεστέραν κατανόησιν τῶν παλαιότερων λογοτεχνημάτων, ἐπάναγκες εἶναι νὰ γνωσθῶσιν ὁ χρόνος, καθ' ὃν συνετάχθη ἕκαστον καὶ ἡ πατρίς τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ. Ἐνεκα τούτου οὐδόλως ἄπορον, ὅτι ἡ κρατοῦσα πεποίθησις ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ Ἑρωτοκρίτου καὶ ἡ καταγωγή αὐτοῦ εἶναι γνωστά, γνωστὸς δὲ ὅπωςδῆποτε καὶ ὁ χρόνος καθ' ὃν συνετάχθη τὸ ποίημα, παρεπλάνησεν εἰς πλημμελεῖς κρίσεις περὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ καὶ εἰς παρανοήσεις πολλῶν λεπτομερειῶν. Εὐνόητον ἐφαίνετο, ὅτι Κρής ποιητής, ἐξ εὐπατριδῶν Βενετῶν ἑλκων τὸ γένος, ὁ Βιτσέντζος Κορνᾶρος, γράφων κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα ἀρχόμενον ἢ μεσοῦντα, ἢ καὶ κατὰ τὸν ΙΖ', θὰ ἦτο ἐμπεφορημένος φραγκικῶν ἰδεῶν καὶ θὰ ἐμιμεῖτο φραγκικά πρότυπα. Παρ' ὅλον δὲ τὸν ἀκραιβνῆ ἑλληνισμόν, ὃν ἀποπνέει τὸ ποίημα, τὸν κατάδηλον, καὶ εἰς τοὺς ἐπιπολαιωτάτους τῶν ἀναγνώστων εὐεπίγνωστον, προκατειλημμένοι ὑπὸ τῆς σφαλερᾶς γνώμης, τὸ μὲν φαινόμενον τοῦτο πειρῶνται παντοιοτρόπως νὰ ἐξηγήσωσι, προσπαθοῦσι δὲ πανταχοῦ ν' ἀνιχνεύσωσι σημεῖα τοῦ φραγκισμοῦ καὶ ἀναζητοῦσιν ἐπὶ ματαίῳ τὰς φραγκικὰς πηγὰς, ὁπόθεν ἦντλησεν ὁ Κορνᾶρος.

Ἡ ἐπήρεια τῆς πεποιθήσεως ταύτης, ὅτι Φράγκος ἐν τῇ ἐνετοκρατουμένῃ

Κρήτη ἐποίησε τὸν Ἑρωτόκριτον, προσδίδει τὴν ἐπίφασιν λογικῆς ἀκολουθίας καὶ εἰς τὰς ἀτοπωτάτας τῶν γνωμῶν. Ὅθεν ἐπὶ τῇ προϋποθέσει τῆς βενετικῆς καταγωγῆς τοῦ ἐξελληνισθέντος ποιητοῦ καὶ τῆς συντάξεως τοῦ ποιήματος περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος³¹, δὲν θὰ ἐφαίνετο ὅλως ἀπίθανος ἡ γνώμη τοῦ συγγραφέως τῆς Ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας K. Dieterich, ὅτι ὁ Ἑρωτόκριτος εἶναι παιδαγωγικὸν σύγγραμμα, πολιτικὸν ἐπιδιδῶκον σκοπὸν· ὅτι δηλ. ὁ ποιητὴς αὐτοῦ, εὐπαίδευτος ἀνὴρ ἐξ εὐγενοῦς βενετικοῦ οἴκου, ἔχων ἐπίγνωσιν τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ, ζῶν δ' ἐν μέσῳ ἀγρίων καὶ τραχέων ὄρεινῶν, οἵτινες ἔνεκα τῆς πανουργίας καὶ ἀνυποταξίας αὐτῶν εἰς τοὺς νόμους πολλὰ θὰ παρεῖχον βεβαίως πράγματα εἰς τοὺς νέους κατοίκους τῆς νήσου, ὅτι ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος ἐκάθησε καὶ συνέθεσε ποίημα, σύμφωνον πρὸς τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀπλοϊκῶν νησιωτῶν, τῶν ὁποίων αἱ σκέψεις καὶ τὰ συναισθήματα ἦσαν οἰκεία αὐτῷ, τῶν ὁποίων τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ποίησιν ἐγίνωσκε· καὶ ὅτι τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ὁ σκοπὸς ἦτο διὰ τῆς ποιήσεως νὰ διδάξῃ τοὺς δυσηνίους καὶ στασιώδεις Κρήτας, πάσας τὰς ἀρετάς, ἃς βλέπομεν τόσον εὐρέως ἀναπτυσσομένας ἐν τῷ ποιήματι, χρησιμωτάτας δ' εἰς τοὺς Βενετοὺς δεσπότης τῆς νήσου, διότι συνετέλουν νὰ καταστήσωσι τοὺς κατοίκους πειθαρχικωτέρους καὶ εὐαγωγότερους. Ἐκ τούτου δ' ἐξηγεῖται διατὶ τόσον συχνὰ ἐπαναλαμβάνεται ἡ πίστις τῶν ὑποτελῶν καὶ τοσαύτη ἀποδίδεται σημασία εἰς ταύτην, διήκουσαν δι' ὅλου τοῦ ποιήματος, ἐκ τούτου καὶ ἡ ἔξαρσις τῆς πίστεως καὶ τῆς φιλίας τῶν ἀρετῶν ἀκριβῶς ἐκείνων, ἃν πολλάκις κατεδείχθησαν ἐνδεεῖς οἱ Κρήτες³².

Ἡ γνώμη τοῦ Dieterich καταδεικνύει μέχρι τίνος βαθμοῦ δύναται νὰ φθάσῃ ἡ παρανόησις τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν ἐννοιῶν τοῦ ποιήματος, ἂν ἡ μελέτη αὐτοῦ ἀφορμᾶται ἐξ ἐσφαλμένης ιδέας περὶ τοῦ γένους καὶ τῆς ἡλικίας τοῦ ποιητοῦ, βεβαίον ὄντος ὅτι μεγίστην ἔχουσιν ροπήν καὶ εἰς τὸν ἐξωτερικὸν τύπον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν οὐσίαν αὐτὴν παντὸς λογοτεχνικοῦ ἔργου, εἰς τὴν τεχνικὴν διάταξιν καὶ εἰς τὰ νοήματα αὐτοῦ, ὁ χρόνος καθ' ὃν ἐποιήθη, αἱ βιοτικαὶ περιστάσεις τοῦ ποιητοῦ, καὶ πάντες καθόλου οἱ ὁροὶ τοῦ περιβάλλοντος.

Ἄς ἐξακριβώσωμεν νῦν τοὺς λόγους, ἐφ' ὧν στηρίζονται αἱ κρατοῦσαι γνώμαι περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ ποιητοῦ τοῦ Ἑρωτοκρίτου, περὶ τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ καὶ περὶ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἐγράφη τὸ ποίημα.

Ἡ περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ ποιητοῦ γνώμη φαίνεται ἡ βεβαιωτάτη πασῶν, διότι στηρίζεται εἰς ρητὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ τοῦ ποιήματος, περατουμένου διὰ τῶν ἐξῆς στίχων (Ε' 1535 κέ):

*Βιτσέντζος εἶν' ὁ ποιητὴς καὶ τῇ γενιᾷ Κορνᾶρος,
ποῦ νὰ βρεθῇ ἀκριμάτιστος, σὰ θὰ τὸν πάρῃ ὁ Χάρος.
Στῇ Στείαν ἐγεννήθηκε, στῇ Στείαν ἐνεθράφη,*

31. Ὁ K. Dieterich (Geschichte der byzantinischen und neugriechischen Litteratur, Leipzig 1902, σ. 83) παραδέχεται ὅτι ὁ Ἑρωτόκριτος συνετάχθη 50 περίπου ἔτη πρὸ τῆς Ἑρωφίλης τοῦ Χορτάτση, ζήσαντος περὶ τὸ 1600.

32. Dieterich, αὐτ., σ. 84.

ἐκεῖ ἔκαμε κ' ἐκόπιασε ἐτοῦτα ὅπου σὰς γράφει.
 Στὸ Κάστρον ἐπανδρεύθηκε, σὰν ὀρμηνεύ' ἡ φύση,
 τὸ τέλος τοῦ 'χει νὰ γενῇ, ὅπου ὁ θεὸς ὀρίση.
 Οἱ στίχοι θέλου διόρθωση καὶ σάσμα, ὅσο μπορούσι,
 γι' αὐτοὺς ποῦ τοὺς διαβάζουσι, καλὰ νὰ τοὺς γροικοῦσι.

Ἀλλὰ τίς ἡ ἀξία τῆς μαρτυρίας ταύτης; Καὶ εἶναι ἐπαρκῆς μόνη αὕτη πρὸς πίστωσιν τοῦ ὅτι ὁ ἐκ Σητείας τῆς Κρήτης Κορνᾶρος εἶναι ὁ ἀληθὴς ποιητὴς τοῦ Ἑρωτοκρίτου;

Συνηθέστατα ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς ἡμῶν ποιήμασιν παρουσιάζονται ὡς ποιηταὶ διὰ τοιούτων δηλώσεων ἐν τῷ ἐπιλόγῳ, ἢ ἐνίοτε ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, ἀπλοῖ βιβλιογράφοι ἢ διασκευασταί. Δὲν εἶναι δ' ὁμῶς δίκαιον ὡς παρετήρησα ἀλλαχοῦ³³, κρίνοντες τούτους κατὰ τὰς σημερινὰς περὶ πνευματικῆς ιδιοκτησίας ιδέας, νὰ τοὺς ἐλέγξωμεν ὡς θρασεῖς λογοκλόπους. Τὰ εἰς κοινὴν γλῶσσαν γεγραμμένα ἔργα ἐθεωροῦντο κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ὡς κοινὸν κτῆμα, καὶ οἱ βιβλιογράφοι, ἐνῶ πιστῶς ἀντέγραφον τὰ εἰς ἀρχαίαν γλῶσσαν κείμενα, ἐνόμιζον ἐπιτρεπομένην πᾶσαν μεταβολὴν καὶ προσθήκην εἰς τὰ δημῶδη, καὶ εὐκόλως καὶ ἀπὸ χρηστοῦ τοῦ συνειδότος οἰκειοποιοῦντο ταῦτα, ἂν αἱ μεταβολαὶ ἦσαν πολλαὶ καὶ οὐσιώδεις.

Οὕτως ὁ Ζακύνθιος στιχουργὸς τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος Μᾶρκος Δεφαράνας εἰς τοὺς Λόγους διδακτικούς τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν υἱὸν παρέλαβε πλείους στίχους ἐκ τῶν παραινέσεων τοῦ Στεφάνου Σαχλήκη, ὃν καὶ τὰ ποιήματα τούτου ἔχουσι βαθέως ἀποτυπωμένον τὸν προσωπικὸν χαρακτῆρα. Καὶ ἐν τῷ ἄλλῳ ἔργῳ του, τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Λοσιάννας ὁ αὐτὸς Δεφαράνας ἀκολουθεῖ παλαιότερον πρότυπον. Καὶ ἀμφοτέρων δὲ τῶν στιχουργημάτων τούτων, ὧν τὸ μέγιστον μέρος εἰς ἄλλους ἀνήκειν, ἐξαγγέλλει ἑαυτὸν ποιητὴν. Ὁ Ρόδιος Ἑμμανουήλ Γεωργιλᾶς ἐξαιτεῖται παρὰ τοῦ θεοῦ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν ἐν τέλει τῆς Ἱστορικῆς ἐξηγήσεως περὶ Βελισαρίου, ἥτις εἶναι ἀπλὴ διασκευὴ παλαιότερας παραλλαγῆς, διατηρήσασα καὶ πολλοὺς στίχους ταύτης ἀμεταλλάκτους. Τοῦ ἔπους τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτου ἡ ἐν χειρογράφῳ τῆς Ἀνδρου παραλλαγὴ φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα Εὐθυμίου τινός, τῆς δὲ νεωτάτης τῶν διασκευῶν αὐτοῦ, τῆς ἐκ χειρογράφου τῆς Ὁξφόρδης ὑπὸ τοῦ Λάμπρου ἐκδοθείσης, ποιητὴς καυχᾶται ὅτι εἶναι ὁ Χῖος μοναχὸς Ἰγνάτιος Πετρίτσης:

Ἄν εἴν' λοιπὸν καὶ θέλετε καὶ μένα τὴν πατρίδα
 νὰ μάθετε καὶ τ' ὄνομα, νὰ βγάξετεν μερίδα,
 ἀπὸ τὴν Χίον ξεύρετε εἶναι τὰ γονικά μου
 Ἰγνάτιον τὸ ὄνομα, Πετρίτζη τὴν γενιά μου...
 Ἐγὼ λοιπὸν ἐσύνταξα τοῦτο καὶ σύνθεσά το,
 μὲ στίχους τοὺς πολιτικούς εἰς ρίμα ἔποισά το³⁴.

33. Περὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἔπους τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, Ἀθ. 1907, σ. 7.

34. Στ. 3071 κέ = Lambros, Romans grecs, σ. 236.

Τῆς *Ριμάδας* τοῦ Ἀπολλωνίου, ἂν καὶ εἶναι διασκευὴ παλαιότερας παραλλαγῆς τοῦ ποιήματος, δύο παρουσιάζονται ποιηταί, ὁ Γαβριήλ Ἀκοτιᾶνος ἢ Κοντιᾶνος καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Τέμενος· ὁ τελευταῖος οὗτος λέγει ἐν τέλει ὅτι ἐπεράτωσε τὸ ἔργον τὴν 1 Ἰανουαρίου 1500.

Εἰς τὰ Χανιά βρισκόμενος, εἰς τὸ νησί στήν Κρήτην,
καὶ ἐπικαλεῖται τὴν ἐπιείκειαν τοῦ ἀναγνώστου διὰ τὰ σφάλματα αὐτοῦ:

Καὶ ἂν ἔσφαλα καὶ τίποτες, ἃς ἐν συμπαθημένους
γιατὶ ἔκαμα τὸ κάτεχα, καὶ τὸ 'χα μαθημένο³⁵.

Ἄλλ' ὥς ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὁμολογίας ἐν ἀρχῇ τοῦ ποιήματος φαίνεται, ἄλλοθεν παρέλαβεν, ἔργον δ' αὐτοῦ εἶναι ἡ διασκευὴ εἰς στίχους ὁμοιοκαταλήκτους:

Νὰ γράψω το βουλήθηκα, καὶ νὰ τ' ἀναθιβάλω,
τό 'δα γραμμένο πούβετες, κ' εἰς ρίμα νὰ τὸ βάλω³⁶.

Τὸ ποίημα ἔχει πολλοὺς κρητικούς ιδιωτισμούς· ὅθεν ἂν δὲν ὑπῆρχεν ἡ τοῦ Κοντιάνου παραλλαγή καὶ δὲν ἐσφύζετο ἡ παλαιότερα ἀμφοτέρων *Διήγησις* πολυπαθοῦς Ἀπολλωνίου τοῦ Τύρου, θὰ ἐφαίνετο βεβαιότατον ὅτι ὁ ποιητὴς αὐτοῦ εἶναι ὁ Τέμενος.

Ταῦτα πείθουσιν ἡμᾶς ὅτι ἡ ἐν τέλει τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἀνεία τοῦ ὀνόματος τοῦ Κορνάρου δὲν ἀποδεικνύει ὅτι οὗτος εἶναι ὁ ποιητὴς, ἀλλ' ὅτι πιθανῶς μόνον ὀλίγας τινὰς μεταβολὰς ἔπρεεν εἰς παλαιότερον ποίημα, ἢ τὸ διεσκεύασεν εἰς πολιτικούς ὁμοιοκαταλήκτους στίχους, τὸ ἔβαλεν εἰς ρίμα, ἴσως δὲ τὴν λέξιν μετέβαλε κατὰ τὸ κρητικὸν ἰδίωμα, ἂν τὸ πρότυπον δὲν ἦτο γεγραμμένον εἰς τὸ ἰδίωμα τοῦτο. Ἄλλως δὲ τὸ χωρίον, ἐν ᾧ ὁμιλεῖ περὶ ἑαυτοῦ ὁ Κορνᾶρος, δὲν συναρθροῦται ὀργανικῶς πρὸς τὸ ἄλλο ποίημα. Τοῦτο προδήλως περατοῦται εἰς ἐπίλογον, ἐν ᾧ ὁ ἀληθὴς ποιητὴς ἐκφράζει τὴν χαρὰν τοῦ ὅτι ἐπέθηκε τὴν κορωνίδα εἰς τὸ ἔργον του, δι' εἰκόνας, ἥς τὴν ποιητικὴν καλλονὴν θὰ ἐκτιμήσωμεν καλύτερον, ἂν συγκρίνωμεν πρὸς τὴν συνηθεστάτην τῶν βιβλιογράφων κατακλεῖδα, τῆς ὁποίας φαίνεται ὅτι εἶναι ποιητικὴ παράφρασις:

Ὡσπερ ξένοι χαίρουσιν ἰδεῖν πατρίδα,
καὶ οἱ χειμαζόμενοι εὐρεῖν λιμένα,
οὕτω καὶ τῷ γράψαντι βιβλίου τέλος.

Ὁ ποιητὴς παραβάλλει τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ βιβλίου πρὸς τὴν προσόρμην πλοίου εἰς τὸν λιμένα· αἱ τρικυμίαι, τὰς ὁποίας ὑπέστη ἐλησμονήθησαν,

35. Ἀπολλώνιος, Βενετ. 1553, φ. 29^β.

36. Αὐτ., φ. 2^α, στ. 27 - 29· ἐπίσης καὶ ἐν φ. 21^α μνημονεύεται τὸ παλαιότερον πρότυπον:

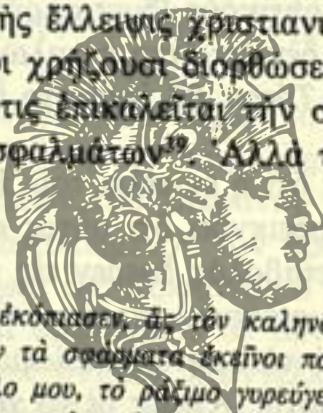
Μακάριον ἐλέγασιν ἐκεῖνον τὸν ρουφιᾶνο,
σὰν τό 'δα στήν ἀνάγνωσιν, ἥτις (= ἔτσι) ἀναθιβάνω.

καὶ μετὰ χαρᾶς εἶδον τὸ αἶσιον πέρας, ἐνδομύχως ἀποθαυμάζοντες, οἱ ἀναγνώσται, οἱ μακρόθεν παρακολουθοῦντες τὰς τύχας τοῦ πλοίου. Ἀπεκδέχει : εὐφημον μνεΐαν καὶ εὐμενεῖς εὐχὰς ὡς ἀμοιβὴν τῶν κόπων, οὓς κατέβαλε. Συναισθάνεται τὰς ἐλλείψεις τοῦ ἔργου του, καὶ ἐπικαλεῖται τὴν ἐπιείκειαν τῶν εἰδημόνων· ἀλλὰ μετὰ δικαίας ὑπερηφανείας ἐκφράζει τὴν πεποίθησιν, ὅτι θ' ἀποστομωθῶσιν οἱ κακόβουλοι ἐπικριταί, οἱ τὰ πάντα ψέγοντες, ἂν καὶ εἶναι παντελῶς ἀδαεῖς τῆς τέχνης³⁷.

Μετὰ τὸν ἐπίλογον τοῦτον, ὃν ἀληθῆς ἔγραψεν ποιητής, ὁ τοῦ Κορνάρου εἶναι φανερόν ὅτι παρέλκει· ὡς παρέμβλημα δὲ πεζὸν καὶ ἀδέξιον ἐλέγχουσιν αὐτὸν αἱ κοινοτοπία καὶ αἱ ἀντιφάσεις πρὸς τὸ ἄλλο ποίημα. Ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τῶν πλείστων διασκευαστῶν, ὁ Κορνᾶρος, κρίνει ἀναγκαῖον νὰ ἐκφράσῃ τὴν εὐχὴν, ὅπως εὔρεθῃ ἀπολελυμένος τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου. Τοιαύτην εὐχὴν βλέπομεν ἐπαναλαμβανομένην καὶ ὑπὸ ἄλλων στιχουργῶν καὶ βιβλιογράφων ἐν τέλει τῶν βιβλίων³⁸, ἀλλὰ φαίνεται ἡμῖν παράδοξος ἐν τῷ Ἑρωτοκρίτῳ, διότι εἶναι ἡ μόνη θεολογικὴ χριστιανικὴ ἔννοια ἐν ὅλῳ τῷ ποίηματι, τοῦ ὁποῖου ἰδιαίτερος καὶ δυσεξηγητος χαρακτήρ εἶναι ἡ παντελὴς ἔλλειψις χριστιανικῆς χροιάς. Ἐπίσης ὁμολογεῖ ὁ Κορνᾶρος, ὅτι οἱ στίχοι χρῆζονται διορθώσεως, ὁμοιάζων κατὰ τοῦτο μὲ τὸν Ἰγνάτιον Πετρίτζην, ὅστις ἐπικαλεῖται τὴν συνεργασίαν τῶν ἀναγνωστῶν τοῦ πρὸς διορθώσιν τῶν σφαλμάτων³⁹. Ἀλλὰ τοιαύτη ὁμολογία, προσή-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

37. Ε 1517 κέ:

ΑΘΗΝΩΝ

Κ' ἐκεῖνον ποῦ ἐκόπιασεν, αἱ τὸν καληωρίζουν·
κι ἄς συμπαθοῦν τὰ σφάλματα ἐκεῖνοι ποῦ γνωρίζουν.
Ἐσίμωσε τὸ ξύλο μου, τὸ ραζιμὸ γυρεύγει,
ἦρθε σ' ἀνάβαθα νερά, καὶ πλιὸ δὲν κινδυνεύγει.
Θωρεῖ τὸν οὐρανὸ γελᾷ, τῇ γῆς καὶ καμαρώνει,
κ' εἰσὲ λιμιῶνα ἀνάπαψην ἤραξε τὸ τιμόνι.
Σ' βάθην πελάγου ἀρμένιζα, μὰ ἐδᾶρθα στὸ λιμιῶνα,
πλιὸ δὲ θυμοῦμαι ταραχές, μάνιτες καὶ χειμῶνα.
Θωρῶντας ἐχαρήκασιν καὶ ἐκουρφοκαμαρῶσα,
κι ὅσοι ἐκλουθοῦσα ἀπὸ μακρᾶς ἐδᾶ κοντὰ ἐσιμῶσα.
Ἡ γῆς ἐβγάνει τῇ βουῇ, ὁ ἀέρας καὶ μουγκρίζει,
καὶ μιὰ βροντὴ στὸν οὐρανὸ τ'ς ὀχτροὺς μου φοβερίζει,
ἐκεῖνους τσι κακόγλωσσους, ποῦ ψέγουν ὅτι ἰδοῦσι,
κι ἀπόκει δὲν κατέχουσι τὴν ἄφρα κιὰς νὰ ποῦσι.

38. Οὕτως ὁ Γεωργιᾶς ἐν Βελισαρίῳ, στ. 837 (σ. 347 Wagner):

Μύριες μυριάδες κρίματα καὶ ἄλλην μιὰν χιλιάδα,
νὰ ᾗ ὁ γιὸς τοῦ Γεωργιᾶ συμπάθησέ τον τώρα (Χριστέ μου).

Βλ. καὶ τοῦ αὐτοῦ Θανατικὸν τῆς Ρόδου, στ. 641 (σ. 52 Wagner). Ἡ παλαιότητα τῶν τοιούτων εὐχῶν ὑπὲρ συγχωρήσεως τῶν ἁμαρτημάτων τοῦ βιβλιογράφου εὐρίσκεται ἐν κώδικι τοῦ 835 (Gardthausen, Griechische Paläographie, σ. 377 - 378).

39. Διήγησις Διγενῆ, στ. 3063 κέ (σ. 236 ἔκδ. Λάμπρου):

Ὅσοι τ' ἀναγνώσκετεν καὶ ὅσοι διηγᾶσθε,
ἂν εἴν' καὶ σφάλμα εὔρετεν, νὰ μὴ μοῦ καταρᾶστεν,

κουσα εἰς τὸν ἀμαθῆ Χῖον μοναχόν, ἦτο ἀναξία τοῦ ποιητοῦ τοῦ Ἑρωτοκρίτου, ἐνδειξίς μᾶλλον οὐσα ὑπερβολικῆς καλογηρικῆς ταπεινοφροσύνης. Ἡ στιχουργία τοῦ Ἑρωτοκρίτου εἶναι τελειοτάτη, συγκρινομένη πρὸς τὴν τέχνην τοῦ πολιτικοῦ στίχου τῶν βυζαντινῶν καὶ τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν Ἑλλήνων ποιητῶν, καὶ ἀμιλλᾶται πρὸς τὴν στιχουργίαν τῶν δημωδῶν ᾠσμάτων. Τῆς ὑπεροχῆς δ' αὐτοῦ ταύτης εἶχε συνείδησιν ὁ ποιητής, ὅστις ἐν τῷ ἐπιλόγῳ του μετὰ κατ'φρονήσεως ὁμιλεῖ περὶ τῶν ἀμαθῶν κατηγόρων του, καὶ ἐπικαλεῖται τὴν ἐπιείκειαν τῶν ἱκανῶν νὰ κρίνωσιν, *ἐκείνων ποῦ γνωρίζουν*. Πρὸς τοὺς λόγους δὲ τούτους ἀντιφάσκουσιν αἱ ταπεινόφρονες ἐκφράσεις τοῦ Κορνάρου.

Τὸ ποίημα ἐγράφη περὶ τὸ 1500, ὡς λέγει ὁ Σωτηριάδης, στηριζόμενος εἰς τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν τοῦ Γιάνναρη. Οὗτος οὐδαμῶς ἀμφιβάλλων, ὅτι ὁ Βιτσέντζος Κορνάρος εἶναι ὁ ποιητής, ἐζήτησε νὰ καθορίσῃ τὸν χρόνον, καθ' ὃν οὗτος ἐζησε, βέβαιος ὅτι καθορίζει οὕτω καὶ τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἐποιήθη ὁ Ἑρωτόκριτος. Εἰς τὸν καθορισμὸν δὲ τοῦτον βοηθήματα εἶχε δύο γενεαλογικὰς βίβλους τῶν Ἑνετῶν καὶ Ἑνετοκρήτων εὐγενῶν, συνταχθεῖσας τὴν μὲν ὑπὸ τοῦ Κρητὸς εὐπατρίδου Νικολάου Μουάτισου (1770), ἀποκειμένην ἐν τῇ Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Βενετίας, τὴν δὲ ὑπὸ τοῦ Fr. Barbagro (περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος), ἧς δύο ἀντίγραφα εὐρίσκονται ἐν τῇ Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ καὶ ἐν τῷ ἀρχεῖῳ Κορρέ⁴⁰. Παραλαβὴν τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν οἰκογενεῖαν τῶν Κορνάρων εἰδήσεις τούτων, καὶ συμπληρώσας, ὡς λέγει, διὰ τινων σημειώσεων εἰλημμένων ἐκ τῶν ἀρχείων Frari, κατήρτισε γενεαλογικὸν πίνακα τῆς οἰκογενείας ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ΙΔ' αἰῶνος μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΖ'. Ἐκ τῶν πέντε δὲ Κορνάρων, οἵτινες φέρουσι τὸ ὄνομα Βιτσέντζος, ὁ παλαιότατος μόνον πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ ποιητής τοῦ Ἑρωτοκρίτου, ἀποκλειομένων τῶν λοιπῶν διὰ πολλοὺς λόγους πιθανωτάτους, ὧν ὁ κυριώτατος, ὅτι ἔζων μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Σητείας ὑπὸ τοῦ Βαρβαρόσσα (1537).

Ὁ Ἑρωτόκριτος, κατὰ τὸν Γιάνναρην, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γραφῇ μετὰ τὸ 1508, ὅτε συνέβη φοβερώτατος σεισμός, ὁ καταστρεπτικώτατος ὅσων ἀπ' αἰῶνων μνημονεύει ἡ κρητικὴ ἱστορία, κατερειπώσας καὶ τὴν Σητεῖαν. Μετὰ δὲ τὸν σεισμόν τοῦτον καὶ ἄλλαι δεινόταται συμφοραὶ ἐνέσκηψαν εἰς τὴν νῆ-

*ὅτι ἐγὼ ὡς ἀμαθὴς πολλὰ ἔχω σφαλμένα,
γιὰ τοῦτο ἀπὸ λόγου σας ἄς εἶν' διορθωμένα.*

40. Ἀκατανόητον εἶναι, ὅτι μετὰ τῶν βοηθημάτων τοῦ Γιάνναρη δὲν καταλέγεται καὶ ἡ πραγματεία περὶ τῶν ἐν Καρπάθῳ Κορνάρων τοῦ Horf, ὅστις πηγὰς ἔχων πλὴν τῆς τοῦ Muazzo καὶ ἄλλας παλαιότερας γενεαλογικὰς βίβλους καὶ δημόσια καὶ συμβολαιογραφικὰ ἐγγραφα τῶν ἀρχείων τῆς Βενετίας ἀκριβέστερον ἀναγράφει τὴν γενεαλογίαν τοῦ οἴκου τῶν Κορνάρων. Ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Horf ἀποδεικνύεται ἐσφαλμένος ὁ ὑπὸ τοῦ Γιάνναρη καταρτισθεὶς γενεαλογικὸς πίναξ, καὶ δὴ καὶ εἰς τὰς εἰδήσεις περὶ τοῦ Βικεντίου Κορνάρου, ὃν δέχεται οὗτος ὡς ποιητὴν τοῦ Ἑρωτοκρίτου (Horf, Veneto-Byzantinische Analekten. Die Cornaro von Scarpanto ἐν Sitzungsberichte der k. Akad. d. Wissensch., Wien 1859, τ. 32, σ. 478 - 495).

σον μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀλώσεως, λοιμοί, σεισμοί, στάσεις, ἐπιδρομαὶ Τούρκων, ὥστε οἱ χρόνοι ἐκεῖνοι δὲν ἦσαν πρόσφοροι πρὸς γένεσιν μακροῦ ποιήματος, ἐξυμνοῦντος τὸν ἔρωτα καὶ τὴν ἀνδρείαν.

Ἄλλ' οὐδὲ πρὸ τοῦ 1383 ἦτο δυνατόν νὰ γραφῇ ὁ Ἐρωτόκριτος, διότι κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο συνέστη τὸ δουκάτον τοῦ Ναυπλίου, διατηρηθὲν μέχρι τοῦ 1540, τὸ δὲ δουκάτον τοῦτο μνημονεύεται ἐν τῷ ποιήματι, ὡς πιστεύει καὶ βεβαιώνει ὁ Γιάνναρης. Ὅθεν ὁ ποιητὴς ἐξῆσε μεταξὺ τοῦ 1383 καὶ τοῦ 1508. Ἄλλ' εἰς τὸν γενεαλογικὸν πίνακα ἀναγράφεται εἰς Βιτσέντζος Κορνάρου, ὁ παλαιότερος τῶν πέντε Βιτσέντζων, γεννηθεὶς τῷ 1486, οὗτος ἄρα εἶναι ὁ ποιήσας τὸν Ἐρωτόκριτον. Δὲν ἀναφέρεται μόνον ἐν τῷ πίνακι ὁ γάμος τοῦ ποιητοῦ, ὁ μνημονευόμενος ἐν τῷ ποιήματι, ἐνῶ ἄλλων Κορνάρων ἀναγράφονται καὶ αἱ σύζυγοι.

Εὐλογος δ' ὁμοῦς ἐγείρεται ἀπορία πῶς ἐν ἡλικίᾳ νεαρωτάτῃ συνέθεσεν ὁ Βιτσέντζος Κορνάρου τόσο μακρὸν ἐπικὸν ποίημα. Ὁ μὲν Σωτηριάδης, γράφων ὅτι ὁ Κορνάρου ἐποίησε τὸν Ἐρωτόκριτον τῷ 1500, ἠθέλησε διὰ στρογγύλου ἀριθμοῦ νὰ δηλώσῃ τὸν χρόνον, διότι βεβαίως δὲν ἐφαντάσθη δεκατετραετὴ τὸν ποιητὴν τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Ὁ δὲ Γιάνναρης, ὃν οὗτος ἀκολουθεῖ, παραδέχεται (σ. 30) ὅτι ὁ Κορνάρου «εἶχεν ἤδη ποιήσῃ τὸν Ἐρωτόκριτον πρὸ τοῦ 1508 καὶ ὅτι ὄλυνται προτερον ἢ ὕστερον τοῦ πανωλέθρου τούτου σεισμοῦ ἐπώκησεν εἰς Ἡράκλειον. Ἐνθα καὶ ἐγκατέστη νυμφευθεὶς». Ἄλλ' ἐκ τοῦ ἐπιλόγου φαίνεται ὅτι ὅτε ἐπεράτωσε τὸν Ἐρωτόκριτον ἦτο ἤδη ἔγγαμος, νυμφευθεὶς ἐν Ἡράκλειῳ. Προσπαθεῖ δ' ὁ Γιάνναρης παντοιοτρόπως νὰ παραστήσῃ ὡς πιθανὴν τὴν ἀπιθανωτάτην γνώμην ὅτι ὁ Ἐρωτόκριτος εἶναι ἔργον μεираκίου. Καὶ τὸν μὲν γάμον τοῦ Κορνάρου μετέθεσεν εἰς ὕστερότερον χρόνον, παρὰ τὴν ρητὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ. Ἡ δὲ νεαρὰ ἡλικία τοῦ ποιητοῦ συμβιβάζεται, κατ' αὐτόν, ἄριστα πρὸς τὸν νεανικὸν χαρακτήρα τοῦ ποιήματος. «Ὁ ἔρως καὶ ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ ἀρετὴ, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὴν κυρίαν ὑπόθεσιν, προϋποτίθενται ἡλικίαν νεαράν, καρδίαν θερμήν, φαντασίαν ζωηράν». Ἄς ἐπιτραπῇ ἡμῖν νὰ μὴ ἀσχοληθῶμεν εἰς τὴν ἀνασκευὴν τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν θ' ἀποδίδῃ, πιστεύομεν, πολλὴν σημασίαν ὁ συγγραφεὺς. Ἐτερον δὲ τεκμήριον τῆς νεαρᾶς ἡλικίας τοῦ ποιητοῦ τοῦ Ἐρωτοκρίτου εἶναι καὶ ἡ ἀγνοία καὶ ἡ ἀμάθεια αὐτοῦ. Διότι «ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ ἐλλείπουσι, πλὴν μικρῶν ἐξαιρέσεων, αἱ ἄλλως ἀναγκαῖαι περιγραφαὶ χωρῶν καὶ τοποθεσιῶν, ἱστορικῶν ἐπεισοδίων καὶ ἀρχαίων μύθων». Καὶ ἡ ἀμειγρὴς πάσης ἀρχαϊζούσης καὶ λογίας φράσεως γλῶσσα τοῦ ποιήματος προσάγεται ὡς πρόσθετον τεκμήριον τῆς νεαρᾶς ἡλικίας τοῦ ποιητοῦ, μὴ προφθάσαντος νὰ διδαχθῇ τὴν ἀρχαίαν, διότι ὑποθέτει φαίνεται ὁ συγγραφεὺς, ὅτι ἂν εἶχεν ἐλληνομάθειαν ὁ ποιητὴς θὰ ἐκάλλυνε τὴν γλῶσσάν του δι' ἀρχαιοπρεπῶν λέξεων καὶ φράσεων.

Ἀλλὰ τοιοῦτοι λόγοι, προδήλως ὑπαγορευθέντες ὑπὸ τῆς ἀμηχανίας πρὸς συμβιβασμὸν τῶν ἀσυμβιβάστων, δυσκόλως πείθουσιν. Ὁ μακρὰν ἀνάλυσιν τῆς μονογραφίας τοῦ Γιάνναρη εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκδοσιν αὐτῆς δημοσιεύσας συμπολίτης αὐτοῦ Ἰω. Μ. Δαμβέργης, καίπερ ἀποδεχόμενος πάσας

τάς ἄλλας γνώμας τοῦ συγγραφέως, ἀναγκάζεται νά διαφωνήσῃ αὐτῷ περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἡλικίας τοῦ ποιητοῦ· φέρει δ' εὐλογωτάτας παρατηρήσεις πρὸς ἀναίρεσιν τῶν περὶ ἀγνοίας καὶ ἀμαθείας αὐτοῦ ἰσχυρισμῶν. Ἄλλ' ὅπως μὴ γίνῃ αἰτία, λέγει, ν' ἀμφισβητηθῇ κατ' ἐλάχιστον πᾶν ἄλλο προηγούμενον συμπέρασμα τοῦ ἐρευνητοῦ, συμβιβάζων τὴν διχογνωμίαν ταύτην πρὸς τὴν παραδοχὴν ὅλων τῶν ἄλλων, παραδέχεται ὅτι ἡ ἐν τέλει τοῦ ποιήματος δῆλωσις τοῦ Κορνάρου εἶναι σκόπιμος ἀναχρονισμὸς καὶ ποιητικὸν τεχνασμα, καὶ ὅτι ἐν καθεστηκυίᾳ ἡλικίᾳ πολλὰ ἔτη μετὰ τὸν σεισμόν τοῦ 1508 ἔγραψεν οὗτος τὸν Ἑρωτόκριτον.

Δὲν εἶναι δ' ὁμῶς πιθανώτερα καὶ ἡ γνώμη αὕτη, προϋποθέτουσα τὸ μὲν ἄσκοπα καὶ ἀκατανόητα ποιητικὰ τεχνάσματα, τὸ δὲ τὸ δυνατόν τῆς συγγραφῆς τοῦ ποιήματος ἐν χρόνοις καθ' οὓς ἡ Κρήτη, καὶ ἰδιαιτέρως ἡ Σητεία, ἦτο ἀνάστατος. Ἡ παρατήρησις τοῦ Γιάνναρη, περὶ τοῦ χρονικοῦ ὁρίου πρὸ τοῦ ὁποίου ἐποιήθη ὁ Ἑρωτόκριτος εἶναι ὀρθή, ἄλλως δὲ ἐπιβεβαιοῦται καὶ ὑπὸ ἄλλων λόγων περὶ ὧν ὕστερον θὰ διαλάβωμεν.

Ἄλλ' ἴσως ἡ συζήτησις περὶ τῆς ἡλικίας τοῦ Βιτσέντζου Κορνάρου εἶναι ματαιόσχολος, διότι οὗτος ἐγεννήθη κατὰ τὰς ἀκριβεστέρας ἐρεῦνας τοῦ Hopf ἐν ἔτει 1476 καὶ οὐχὶ 1486, ἐδοκιμάσθη δ' εἰς τοὺς εὐγενεῖς τῷ 1498⁴¹. Ὅθεν εἶχεν ἡλικίαν κατάλληλον, ἀμφίβολον δ' ὅπως ἂν εἶχε καὶ ἔφεσιν πρὸς σύνθεσιν ἑλληνικῶν στίχων. Διότι ὁ Βιτσέντζος μετὰ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ Ἀντωνίου καὶ Ἀνδρέου καὶ τῶν ἐξαδέλφων του, τῶν υἱῶν τοῦ Πέτρου Κορνάρου, ἦσαν, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Hopf, οἱ τελευταῖοι Βενετοὶ κύριοι τῆς Καρπάθου, ἐκδιωχθέντες αὐτῆς τῷ 1538 ὑπὸ τοῦ Βαρβαρόσσα. Δὲν φαίνονται δ' ἀκριβεῖς αἱ εἰκασίαι τοῦ Γιάνναρη, ὅτι οἱ Κορνᾶροι τῆς Καρπάθου «ὕστερον εἰς Σητείαν μεταστάντες μακρὸν ἤδη χρόνον πρὸ τοῦ ποιητοῦ εἶχον βαθμυδὸν ἀφομοιωθῇ πρὸς τὰ ἐγχώρια στοιχεῖα» καὶ εἶχον ἐξελληνισθῇ καὶ ὅτι καὶ ἡ ἀγωγή καὶ ἡ γλῶσσα τῆς οἰκογενείας ἦτο ἑλληνική, διότι «ξένη γενεὰ οἰασθῆποτε καταγωγῆς, ἐγκαθισταμένη ἐπὶ μακροὺς χρόνους ἐν λίαν ἀποκειμένοις νησιδίοις ἢ ἄκραις, οἷα ἡ Κάρπαθος καὶ Σητεία, ἀμοιροῦσα δὲ πάσης ἀμέσου καὶ συχνῆς κοινωνίας πρὸς τὴν μητρόπολιν καὶ τὰ λοιπὰ πολιτικὰ κέντρα... ἐξαλλάσσει μικρὸν κατὰ μικρὸν τὰ πατρῶα ἦθη καὶ τὴν γλῶσσαν». Οἱ Κορνᾶροι τοῦναντίον, οἱ ἄρχοντες τῆς Καρπάθου καὶ ἔχοντες κτήματα ἐν Σητείᾳ, διετήρησαν συχνὴν τὴν κοινωνίαν καὶ πρὸς τὴν μητρόπολιν Βενετίαν καὶ πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς εὐπατρίδας τῆς Κρήτης, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἐρευνῶν τοῦ Hopf, καὶ τὸ φρόνημα διετήρησαν βενετικώτατον. Ὁ πάππος τοῦ Βιτσέντζου Ἀνδρέας καὶ οἱ ἄλλοι στενοὶ συγγενεῖς αὐτοῦ ἐν τῇ στάσει τοῦ Σήφη Βλαστοῦ, πιστοὶ εἰς τὰς οἰκογενειακὰς παραδόσεις των, ἐπολέμησαν ὡς γνήσιοι Βενετοὶ πρὸς τοὺς στασιάσαντας Κρήτας, περιελθόντες μάλιστα μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς στάσεως καὶ εἰς ἔριδας οἰκογενειακὰς περὶ διανομῆς τῆς ἀμοιβῆς, ἣν ἡ βενετικὴ πολιτεία ἀπένειμεν εἰς τοὺς Κορνάρους, αἰχμαλωτίσαντας

41. Hopf, Veneto-Byzantinische Analekten, σ. 494.

δι' ἐνέδρας τινὰς τῶν στασιαρχῶν⁴². Καὶ ἔγγονός τις τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Βιτσέντζου συνέγραψεν ἰταλιστὶ μακρὰν ἱστορίαν τῆς Κρήτης. Ὅθεν ἡ ἐντελής ἐξελληνισίς τοῦ Κορνάρου, ἥτις εἶναι ἀναγκαία προϋπόθεσις τῆς συγγραφῆς τοῦ Ἑρωτοκρίτου, δὲν προκύπτει ἐκ τῶν εἰδήσεων τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τοῦ ὑποτιθεμένου ποιητοῦ Βιτσέντζου Κορνάρου, τοῦ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος ζήσαντος.

Θετικώτερα καὶ ἀσφαλέστερα εἶναι τὰ πορίσματα, τὰ ὁποῖα συνάγομεν ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῆς ἐτέρας γνώμης τοῦ Γιάνναρη περὶ τοῦ χρονικοῦ ὁρίου μεθ' ὃ ἐποιήθη ὁ Ἑρωτόκριτος, διότι ἀφορμᾶται ἐξ ἐσωτερικῶν τεκμηρίων. Καὶ ἡ γνώμη αὕτη δὲν φαίνεται ἡμῖν εὐστοχος, αἱ δ' ἐνδείξεις αὐτοῦ τούτου τοῦ ποιήματος, εἰς ἃς νομίζει ὅτι στηρίζεται ἡ γνώμη του, δὲν ἔχουσι τὴν ἀποδοθεῖσαν εἰς αὐτὰς ἔννοιαν, μᾶλλον δ' ἴσως ἄλλαι ἐνδείξεις δύνανται νὰ καθοδηγήσωσιν ἡμᾶς εἰς προσδιορισμὸν τῶν χρόνων τοῦ ποιητοῦ.

Ὁ ποιητὴς τοῦ Ἑρωτοκρίτου δὲν ἦτο, κατὰ τὸν Γιάνναρην, προγενέστερος τῶν μέσων τοῦ ΙΔ' αἰῶνος: Πρῶτον μὲν, διότι ποιεῖται χρῆσιν τῆς λέξεως *τορνέσια* (ἐν τῇ ἐννοίᾳ κερματίων, χρημάτων): τὰ δὲ *τορνέσια* καλούμενα νομίσματα, κοπέντα τὸ πρῶτον ἐν Γλαρέντσα κατὰ μίμησιν τοῦ γαλλικοῦ δηναρίου τοῦ ὀνομαζομένου *tournois*, εἰσηχθῆσαν καὶ εἰς τὰς ἐνετικὰς κτίσεις, ἀλλὰ κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, διότι ἐκόπησαν τὸ πρῶτον ἐν Βενετίᾳ ἐπὶ τοῦ δουκὸς Ἀνδρέου Δανδόλου (1343 - 1354). Δεύτερον δέ, διότι μνημονεύονται ἐν τῷ Ἑρωτοκρίτῳ τὰ δουκᾶτα τοῦ Ἀναπλιοῦ καὶ τῆς Μυτιλήνης, ταῦτα δ' ἀναγράφονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ πρῶτον κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα τελευτῶντα, καὶ μάλιστα τὸ μὲν τοῦ Ἀναπλιοῦ πρῶτον ἐν ἔτει 1380, τὸ δὲ τῆς Μυτιλήνης ἐν ἔτει 1355.

Οἱ λόγοι οὗτοι οὐδεμίαν ἀπολύτως ἔχουσι σημασίαν πρὸς καθορισμὸν τοῦ χρόνου τῆς ποιήσεως τοῦ Ἑρωτοκρίτου.

Ἡ χρῆσις τῆς λέξεως *τορνέσια* ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ (ἐκ τοῦ ἰταλ. *tornese*) εἶναι προγενεστέρα τῆς κοπῆς τοῦ εἶδους τούτου τῶν νομισμάτων ἐν Ἑλλάδι. Ἀλλως δὲ συνηθεστάτη εἶναι ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἡ χρῆσις λέξεων σημαίνουσιν ξένα νομίσματα (πρβλ. τάληρον, κολλωνᾶτο, ρεγγίνα, σφάντζικα, ντούπια, ρουπιές κτλ.). Τὴν δὲ λέξιν *τορνέσι* ἢ *τουρνέσι* εὐρίσκομεν εἰσηγμένην εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἤδη πρὸ τῆς φραγκοκρατίας, ἀπὸ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος. Ὁ *Πτωχοπρόδρομος* μεταχειρίζεται ταύτην καθὼς καὶ τὸ ὑποκοριστικὸν *τορνεσάκιν*⁴³. Πρὸ τοῦ τέλους δὲ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος τὴν εὐρίσκομεν καὶ ἐν τοῖς *Χρονικοῖς τοῦ Μορέως*⁴⁴.

Τί δ' ἐννοεῖ ὁ Γιάνναρης λέγων ὅτι μνημονεύονται ἐν τῷ Ἑρωτοκρίτῳ δουκᾶτα τῆς Μυτιλήνης καὶ τοῦ Ναυπλίου; Δουκᾶτα οὐδαμοῦ τοῦ ποιήματος

42. Ἀπτ., σ. 490.

43. Γ' 88, σ. 55 Legrand [κᾶν *τορνεσιου* χαβιάριν], ΣΤ' 167, σ. 114 L. [μ' ἕναν βελόνιν *τορνεσιου*], ΣΤ' 153 [κᾶν *τορνεσάκιν* κάπου]. Ἐν τῷ Ἑμπερίῳ καὶ Μαργαρώνα, στ. 960 = Legrand, Bibl. gr. vulg., τ. 1, σ. 317 [καὶ τῶρα δὲ μοῦ βρίσκεται *τορνέσιν* εἰς τὸ χέρι].

44. Στ. 2608, σ. 174 J. Schmitt [τῶν *τορνεσίων* ἢ τῶν *τουρνεσίων*].

μνημονεύονται. Ἀναφέρεται μόνον τὸ ἀφεντόπουλο ἀπὸ τῆ Μυτιλήνης (Β' 142 κέ) καὶ τὸ βασιλόπουλο ἢ ρηγόπουλο τοῦ Ναπλιοῦ (Β' 163 κέ), ὁ γιὸς ὁ κανακάρης τοῦ ρήγα τοῦ Ναπλιοῦ Ἀνδρόμαχος. Ὅθεν σαφῶς διακρίνονται τὰ ξιώματα αὐτῶν. Ἐν τῷ Ἑρωτοκρίτῳ ρηγᾶδες καὶ ρηγόπουλα ἀναφέρονται τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ Βυζαντίου, τῆς Κύπρου καὶ τῆς Βλαχιάς, οἱ δ' ἄλλοι ἀγωνισταὶ εἰς τὸ κονταροχτύπημα εἶναι ἀφέντες ἢ ἀφεντόπουλα ἢ ἀρχοντόπουλα. Ὁ ποιητὴς θεωρεῖ ἄρα καὶ τὸ Ναύπλιον καὶ τὰς Ἀθήνας βασιλεία, ὡς τὸ Βυζάντιον, τὴν Κύπρον καὶ τὴν Βλαχίαν, πολιτικῶς ὑπερτέραν κατέχοντα θέσιν τῶν ἄλλων, καὶ αὐτῆς τῆς Καραμανίας, ἣν ὁμοίως αὐθεντίαν ὑπολαμβάνει. Τὰς Ἀθήνας θεωρεῖ βασιλεῖον διὰ τὴν παλαιὰν δόξαν αὐτῶν, καὶ διὰ τὴν ἀνύψωσιν αὐτῶν ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας εἰς δουκάτον⁴⁵, τὸ δὲ Ναύπλιον ἴσως διότι ἐπὶ μακρὸν διετηρήθη ἡ μνήμη τοῦ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ' αἰῶνος καὶ τὰς ἀρχάς τοῦ ΙΓ' (1180 - 1208) κραταιοῦ ἀρχοντος αὐτοῦ Λέοντος τοῦ Σγουροῦ, καὶ διότι ἀπὸ τοῦ θανάτου τούτου μέχρι τῆς εἰς τοὺς Φράγκους ὑποταγῆς (1212) διετέλει ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ δεσπότης τῆς Ἡπείρου Μιχαὴλ Ἀγγέλου. Ὁ Σγουρός, «ὁ ἐπαινετὸς ἐκεῖνος στρατιώτης», ὡς τὸν ἀποκαλοῦσι τὰ Χρονικὰ τοῦ Μορέως (στ. 1528), ὅστις «ἐκ μικροῦ μέγας ἔφυ»⁴⁶, ὁ σεβαστοῦπέρτατος⁴⁷ γαμβρὸς τοῦ αυτοκράτορος Ἀλεξίου τοῦ Γ'⁴⁸, ὁ δεσπότης τῶν ὀχυρωτάτων τῆς Πελοποννήσου πόλεων, ὀνομάζεται μὲν τύραννος ὑπὸ τοῦ Νικήτα Χωνιάτου (σ. 841, 20 Bonn), ἀλλ' οἱ ὑπῆκοοί του καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες δὲν θεωροῦν βεβαίως αὐτὸν ὑποδεεστερόν τῶν ἄλλων ρηγᾶδων.

Πάντως δὲ ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Ναυπλίου οὐδὲν συνάγεται πόρισμα περὶ τοῦ χρόνου τῆς ποιήσεως τοῦ Ἑρωτοκρίτου. Αἱ χρονολογίαι, αἷς ἀναφέρει ὁ Γιάνναρης (1383 - 1540), οὐδὲν ἔχουσι νόημα. Ἡ μὲν δευτέρα εἶναι ἡ τῆς παραδόσεως τοῦ Ναυπλίου εἰς τοὺς Τούρκους, ἡ δὲ πρώτη, ἡ χρονολογία ἀποφάσεως τῆς ἐνετικῆς γερουσίας περὶ ἀποστολῆς μοίρας τοῦ στόλου πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ ὑπὸ τῶν Καταλωνίων δεσποτῶν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν Τούρκων ἀπειλουμένου Ναυπλίου⁴⁹. Ἄλλως δὲ καὶ ἂν ἐν τῷ Ἑρωτοκρίτῳ ἀνεφέρετο δουκάτον τοῦ Ναυπλίου καὶ τὸ ἔτος τῆς συστάσεως τοῦ δουκάτου ὑπεδήλωνε τὸν χρόνον μεθ' ὃν ἐγράφη τὸ ποίημα, πάλιν θὰ μᾶς ἦτο ἄχρηστον τὸ τεκμήριον τοῦτο. Διότι τὸ Ναύπλιον δὲν ἦτο δουκάτον ἀπὸ τοῦ 1383 μέχρι τοῦ 1540, ὡς ἀγνοοῦμεν πόθεν πλανηθεὶς ὑπολαμβάνει ὁ Γιάνναρης. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ αὐθέντου τοῦ Ναυπλίου, Ἀργούς καὶ Κι-

45. Καὶ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ἐπίστευον ὅτι ἤδη ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου οἱ ἡγεμόνες τῶν Ἀθηνῶν εἶχον τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου δουκός. (Νικηφόρ. Γρηγοροῦς Ζ' 5, τ. Ι, σ. 239 Bonn = Γρηγοροβίου - Λάμπρου, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν, τ. Α', σ. 480 - 481). Εἶναι δὲ γνωστὸν, ὅτι καὶ ὑπὸ τοῦ Δάντου καὶ ὑπὸ τοῦ Σαίξπηρ ὁ μυθικὸς βασιλεὺς τῶν Ἀθηνῶν Θησεὺς καλεῖται δοῦξ τῶν Ἀθηνῶν.

46. Εὐφραΐμιος, στ. 17284.

47. Γρηγοροβίου - Λάμπρου, αὐτ., τ. Α', σ. 367.

48. Νικήτ. Χωνιάτ., σ. 804 Bonn.

49. Buchon, Recherches historiques sur la principauté française de Morée, τ. ΙΙ, σ. 402. Hopf ἐν Ersch u. Gruber, Encyclopädie, τμήμα Ι, τ. 86, σ. 25.

βερίου Γουίδωνος τοῦ Ἀγγιανοῦ (1377), ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ καὶ κληρονόμος Μαρία ἐνυμφεύθη τὴν 17 Μαΐου 1377 τὸν Βενετὸν εὐπατρίδην Πέτρον Κορνάρου, ὅστις διώκησε τὰς πόλεις ἐκείνας διὰ συγγενοῦς του καὶ ἔπειτα, ἀπὸ τοῦ 1381, διὰ Βενετοῦ ἐπιτρόπου, μέχρις ὅτου μετὰ τινα χρόνον ἔλθων μετὰ τῆς συζύγου του ἐκ Βενετίας ἀνέλαβεν αὐτὸς τὴν διοίκησιν. Ἀποθανόντος δ' ἄπαιδος τοῦ Κορνάρου τῷ 1388, ἡ χήρα του ἐπώλησε τὴν χώραν εἰς τὴν Βενετίαν, ἔκτοτε δὲ μέχρι τῆς εἰς τοὺς Τούρκους παραδόσεως διωκεῖτο τὸ Ναύπλιον ὑπὸ Βενετοῦ προνοητοῦ⁵⁰. Τοὺς δὲ υἱοὺς τῶν Βενετῶν προνοητῶν δὲν φαίνεται πιθανόν, ὅτι θὰ ὠνόμαζε βασιλόπουλα καὶ ρηγόπουλα ὁ ποιητὴς τοῦ Ἑρωτοκρίτου.

Καὶ ἡ μνεῖα τοῦ ἀφεντόπουλου τῆς Μυτιλήνης δὲν μᾶς χρησιμεύει πολὺ εἰς χρονικὸν προσδιορισμὸν τοῦ ποιήματος. Ὁμιλῶν ὁ Γιάνναρης περὶ τοῦ δουκάτου τῆς Μυτιλήνης, ἐννοεῖ βεβαίως τὴν ἐγκατάστασιν ἐν Λέσβῳ τῶν Γατελούζων, παραχωρήσαντος τοῦ βασιλέως Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου τὴν νῆσον ὡς προῖκα τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ εἰς τὸν γαμβρὸν του Φραγκίσκον Γατελούζον (1355). Ἡ δυναστεία τῶν Γατελούζων κατεῖχε τὴν Λέσβον μέχρι τῆς ὑποταγῆς εἰς τοὺς Τούρκους (1462)· ἀλλὰ μὴ δὲν ὑπῆρχον καὶ πρὸ τῶν Γατελούζων εὐγενεῖς βυζαντιναὶ οἰκογένειαι ἐν τῇ ἑλληνικῇ ταύτῃ νήσῳ; Τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἀπεσπᾶσθαι ἡ Λέσβος ἐπὶ βραχὺν μόνον χρόνον κατὰ τὴν φραγκοκρατίαν (1204 - 1247), ἀνακτηθεῖσα ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Νικαίας Ἰωάννου τοῦ Βατάση, ἂν δὲν ὑπολογισθῇ τὰς παραδικὰς ἐπιδρομὰς καὶ κατακτήσεις. Τὸ δὲ ἀφεντόπουλα τοῦ Ἑρωτοκρίτου δύναται ἐπίσης καλῶς νὰ προσαρμοσθῇ καὶ εἰς τὴν ὑπὸ τοὺς Γατελούζους περίοδον τῆς ἱστορίας τῆς Λέσβου καὶ εἰς τὰς προηγουμένας.

Ὅθεν τὰ ἱστορικὰ τεκμήρια τὰ ἐσωτερικά, ὅσα ἔφερεν ὁ Γιάνναρης, ἐξ αὐτοῦ τοῦ ποιήματος, πρὸς ὀρισμὸν τοῦ χρόνου, μεθ' ὃν ἐποιήθη, οὐδαμῶς φαίνονται ἀσφαλῆ. Ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ὑπάρχουσιν ἄλλα, φανερά, ὡς νομίζομεν, καὶ σαφέστατα, ὁδηγοῦντα ἡμᾶς εἰς τὴν ἐξεύρεσιν τῶν χρόνων τῆς γενέσεως τοῦ Ἑρωτοκρίτου, τὰ ὅποια ἄπορον εἶναι πῶς δὲν ἔτυχον τῆς προσηκούσης προσοχῆς.

Τὰ τεκμήρια ταῦτα μᾶς παρέχουσι προπάντων τὰ παρασιωπώμενα ὑπὸ τοῦ ποιήματος. Οὐδαμοῦ αὐτοῦ ἀναφέρονται Τούρκοι. Ποίημα δὲ ἑλληνικόν, ἐξυμνοῦν τὴν ἀνδρείαν καὶ τὰς πολεμικὰς ἀρετὰς τῶν ἡρώων του, θὰ ἦτο ἀκατανόητον νὰ μὴ μνημονεύῃ τοὺς Ὀσμανίδας Τούρκους, ἂν ἐγράφη κατὰ τέλη τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ὅτε οὗτοι εἶχον ἤδη καταλύσῃ τὴν ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν, καταλάβῃ τὴν πρωτεύουσάν αὐτῆς, τὴν Πόλιν, πρὸς ἣν πᾶσα ἑλληνικὴ ψυχὴ μετ' ἀγάπης καὶ πόθου ἀείποτε ἀτενίζει, καὶ ἦσαν κύριοι ἀπάσης σχεδὸν τῆς ἑλληνικῆς γῆς. Περιφρονήσεως δὲ καὶ χλεύης μᾶλλον θὰ ἐφαίνοντο ἄξιοι οἱ ἥρωες, οἵτινες ἀντὶ νὰ πολεμῶσι πρὸς τοὺς τυράννους τῆς δούλης πατρίδος τῶν ἐπεδείκνυν τὴν ἀνδρείαν τῶν εἰς κενοδόξους ἀγῶνας κονταροκτυπημάτων.

50. Hoff, αὐτ.

Τόσον δὲ παράδοξον καὶ ἀδύνατον φαίνεται ποίημα ἥρωικόν ἐπὶ τουρκοκρατίας γραφὲν νὰ μὴ ἀναφέρῃ Τούρκους, ὥστε καὶ ὁ Γιάνναρης καὶ ὁ Σωτηριάδης πολλαχοῦ τοῦ Ἑρωτοκρίτου διαβλέπουσι Τούρκους ἀνυπάρκτους. Ὁ πρῶτος λέγει ὅτι ἐν τῇ ραψωδίᾳ τοῦ κονταροκτυπήματος ραπίζει καὶ ἐκδικεῖται ὁ ποιητὴς Τούρκους (ἐννοῶν τὴν ἐν τῷ ἱππικῷ ἀγῶνι ἦτταν τοῦ Καραμανίτου), τὰ δὲ συναισθήματα αὐτοῦ πρὸς ἐκάστην τῶν χωρῶν, ἃς ἐκπροσωποῦσι τὰ ἐν τῷ ποιήματι πρόσωπα, κανονίζονται ὑπὸ τῆς πολιτείας ἐκάστης πρὸς τὸν ἐξ Ἀσίας ἐπελαύνοντα κοινὸν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐχθρόν. Ὁ δὲ Σωτηριάδης παρατηρεῖ μὲν ὀρθῶς, ὅτι ἐν τῷ Ἑρωτοκρίτῳ τιμᾶται ἡ ἀνδρεία ἡ ἐχουσα ἠθικὴν ἀξίαν, «ἡ μόνη δὲ δικαία αὐτῆς χρῆσις εἶναι ἡ ὑπηρεσία τῆς πατρίδος κατὰ τοῦ ἐχθροῦ». Ἀλλὰ προσθέτει ὅτι «ὁ ἐχθρὸς οὗτος εἶναι ὁ προαιώνιος, ὁ ἀπαίσιος δαίμων τοῦ ὀλέθρου, ὁ Τούρκος, ὅστις εἶχεν ἤδη ἐρημώσῃ τὸ πᾶν κτλ.». Ἐκπροσωπεῖται δ' ὁ Τούρκος ἐκ τοῦ Καραμανίτου τοῦ κονταροκτυπήματος.

Ἡ μνεῖα τοῦ Καραμανίτου ἐν ποιήματι, ὅπερ φαίνεται ἀγνοοῦν τοὺς Ὀσμανίδας Τούρκους, ἄγει ἡμᾶς εἰς τὴν εἰκασίαν, ὅτι οἱ χρόνοι τοῦ ποιητοῦ συμπίπτουσι πρὸς τοὺς τῆς ἀκμῆς τοῦ καραμανικοῦ κράτους. Ἡ δυναστεία τοῦ Καραμάν, συνεχίσασα τὸ καταλυθὲν σελτζουκικὸν κράτος ἀπὸ τοῦ 1277, ἐδέσποζε κατὰ τὸν ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνα χωρὶν αἰτίνας, ἦσαν ἄλλοτε τὸ ἀγλαίσμα καὶ τὸ ἰσχυρὸν ἔρεισμα τῆς ἐλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Κύρια τῆς Καππαδοκίας, τῆς Λυκαονίας, τῆς Γαλατίας καὶ τῆς Κιλικίας, πολλάκις διὰ τῶν ἐκ τῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐπιδρομῶν δρῶντες καὶ ποιοῦντες ἀναστάτους τὰς ἐλληνικὰς νήσους, οἱ Καραμανῖται ἦσαν οἱ δεινότετοι τῶν πολεμίων τοῦ ἐν Ἀσίᾳ ἐλληνισμοῦ μέχρι τέλους τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, ὅτε ἠναγκάσθησαν ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ κράτους τῶν Ὀσμανιδῶν. Ὅθεν τοὺς ἐχθροὺς τούτους τῶν Ἑλλήνων εἶναι πιθανόν, ὅτι ἐζήτησε νὰ συμβολίσῃ διὰ τοῦ Καραμανίτου ὁ ποιητὴς τοῦ Ἑρωτοκρίτου. Ἀδυνατῶν νὰ προεικάσῃ τὸν ἐκ τῆς ραγδαίως ἀξανομένης δυνάμεως τῶν Ὀσμανιδῶν Τούρκων ἐπικείμενον ὀλεθρον τοῦ ἔθνους, ἐθεώρει τοὺς Καραμανῖτας, ὡς τοὺς μοιραίους ἀντιπάλους, οἵτινες ἐν τῇ γιγαντομαχίᾳ τῆς ἐλληνικῆς αὐτοκρατορίας πρὸς τοὺς Ἀσιάτας βαρβάρους κατέλαβον τὴν θέσιν, ἣν πρὸ αὐτῶν κατεῖχον οἱ Σελτζούκοι, καὶ πρότερον οἱ Σαρακηνοὶ καὶ οἱ Πέρσαι⁵¹.

Πλὴν τῆς παρασιωπήσεως τῶν Ὀσμανιδῶν Τούρκων, ὁ ποιητὴς τοῦ Ἑρωτοκρίτου παρέχει ἡμῖν καὶ ἕτερον τεκμήριον, ἀνάγον ἡμᾶς εἰς τοὺς πρὸ τῆς τουρκοκρατίας χρόνους. Ἡ Κωνσταντινούπολις εἶναι ἀκόμη ἔδρα χριστιανοῦ βασιλέως. Τοῦ ἱπποτικοῦ ἀγῶνος μετέχει καὶ ὁ υἱὸς τοῦ βασιλέως τοῦ Βυζαντίου· παρίσταται δὲ καταλαμβάνων τὴν προσήκουσαν αὐτῷ ἕνεκα τοῦ ἀξιώματος τοῦ πατρὸς τάξιν, ὑπέρτερος θεωρούμενος ὅχι μόνον τῶν υἱῶν

51. Ὁ Καραμανῖτης λέγει ὁ ποιητὴς, ὅτι εἶχεν ἐχθρητα πολλή μετὰ τὸ νησιὶ τῆς Κρήτης. Ἵσως ταῦτα ἀναφέρονται εἰς τὰς ὑπὸ τῶν Σελτζούκων ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ κακώσεις τῆς Κρήτης.

αὐθεντῶν καὶ βασιλέων, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τούτων. Ὁ βασιλόπαις περιγράφεται ἐμφανιζόμενος εἰς τὸν ἀγῶνα μετὰ παρασκευῆς μεγαλοπρεπεστάτης, περιστοιχούμενος ὑπὸ πολυαρίθμου καὶ λαμπρᾶς συνοδείας πεζῶν καὶ ἱππέων, γινόμενος δὲ δεκτὸς ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Ἀθηνῶν μετ' ἐξαιρετικῶν τιμῶν. Παραθέτομεν ὧδε πρὸς ἀπόδειξιν τούτων στίχους τινὰς τοῦ ποιήματος (B' 365-436):

Μὲ στόλιση βασιλική, καὶ πλούσα πλιὰ παρ' ἄλλῃ,
καὶ μ' ἔπαρσες ρηγατικές, καὶ μ' ἀφεντιὰ μεγάλη,
ἐπρόβαλεν ὡσὰν ἀετός, στ' ἄλογο καβαλλάρης,
τοῦ βασιλιοῦ τοῦ Βυζαντιοῦ ὁ γιὸς ὁ κανακάρης...
Ἀδειάσασι, ὡς τὸν εἶδασι, κ' ἐκάμασί του τόπο,
κ' ἔλαμπε ὡσὰν αὐγερινὸς στὴ μέση τῶν ἀνθρώπων.
Ἐφάνηκε, ὡς ἐπρόβαλεν, ἡ ἀφεντιὰ, τὴν ἔχει,
καθένας τὸν ἐγνώρισε, κι ἅς μὴν τονε κατέχη,
πῶς εἶν' ἀφέντης, βασιλιός, ψηλοῦ δεντροῦ κλωνάρι,
πειδὴ τὸν συντροφιάζουσι πεζοὶ καὶ καβαλλάροι...
Ἐπαίρνετο κ' ἐρέμπετο στὴν ἀφεντιὰ τὴν τόση,
στὴν μεγαλότητα κιανεὶς δὲν εἶν' νὰ τοῦ σιωῶσῃ...
Σ' κιανένα ἄλλο ὁ βασιλιός (τῶν Ἀθηνῶν) τὴν κεφαλὴ δὲν κλίνει,
ἀμὴ αὐτοῦ πολλὴ τιμὴ δίδει τὴν ὥρα καίνη.
Μὲ πρόσωπο χαϊράμενο, μὲ λόγια βαχαρένια
ἐτοῦτον ἀποδέχτηκε, ὅχ' ἔτσι πλιὸ κιανένα.
Κι ἀπ' τὸ θρονί του τὸ χρουσο λιγάκι ἀνεσηκώθη,
πολλὴ τιμὴ, παρ' ἄλλουνοῦ, τουτοῦ τ' ἀφέντη ἐδόθη.
Ὅλοι τὰ μάτια τως σ' αὐτὸν στρέφου καὶ συντηροῦσι
καὶ δὲν ἀνεντρανίζουσι κιανένα πλιὸ νὰ δοῦσι.

Ταῦτα ἀρμόζουσι μόνον εἰς τὸν υἱὸν Ἑλληνος βασιλέως τῆς Κωνσταντινουπόλεως· οὐδεὶς δὲ φαντάζεται ὅτι θὰ ἔγραφεν οὕτως ὁ ποιητὴς μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ὅτε θ' ἀνεφέροντο τὰ ἔπη εἰς παῖδας Σουλτάνων· οὔτε ὅτι εἶναι πιθανὴ ποίησις ἐκτὸς τόπων καὶ χρόνων, συγγέουσα κατὰ τοιοῦτον τρόπον τὰ πράγματα διὰ πλασμάτων ἀντικειμένων ἀντικρυς πρὸς τὴν ἀλήθειαν, τὴν γνωστὴν εἰς πάντας, ἀφοῦ ὁ λόγος εἶναι περὶ Κωνσταντινουπόλεως.

Ἐτέρα παρασιώπησις, παραδοξοτάτη φαινομένη ἐν ἔργῳ Κρητὸς γραφέντι ἐν Κρήτῃ ἐπὶ τῆς ἐνετοκρατίας, εἶναι ἡ τῶν Ἐνετῶν καὶ τῶν Φράγκων καθόλου. Ὅχι μόνον δὲν ὀνομάζονται οἱ Ἐνετοί, ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ Κρήτης ἐν τῷ ποιήματι λεγόμενα προϋποθέτουσι τὴν πρὸ τῆς ἐνετοκρατίας πολιτικὴν κατάστασιν τῆς νήσου. Κατὰ τὰς ἱστορικὰς παραδόσεις τῶν Κρητῶν, ἡ νῆσος ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Κωνσταντίνου διωκεῖτο ὑπὸ δώδεκα ἀρχοντικῶν γενῶν, χριστιανῶν ὀρθοδόξων. Τὸ δὲ πιθανόν εἶναι ὅτι ἐπὶ τῶν τελευταίων Κομνηνῶν ἢ ἐπὶ τῶν Ἀγγέλων ἐδόθησαν εἰς δώδεκα βυζαντινὰς οἰκογενεῖας μεγάλα

τιμάρια ἐν Κρήτῃ⁵². Τὸ ρηγόπουλο τῆς Κρήτης, κατὰ τὸν ποιητὴν

τῇ χώρᾳ τὴν ἐξακουστήν, τὴν ὁμορφὴν Γορτύνην,
ὠρίζε κι ἀποφέντευγεν αὐτὸς τὴν ὥρᾳ κείνην.

Ἡ μνεία τῆς ὁμορφῆς Γορτύνης, ὡς τῆς πόλεως, ἧς ἦρχε τὸ ρηγόπουλο τῆς Κρήτης, μαρτυρεῖ γνῶσιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς νήσου πρὸ τῆς ἐνετοκρατίας. Ἀληθῶς ἡ Γόρτυν ἦτο ἡ ἐπισημοτάτη πόλις τῆς Κρήτης. Ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου πιθανῶς, ἡ νήσος διωκεῖτο ὑπὸ ὑπατικοῦ ἔδραν ἔχοντος τὴν Γόρτυνα⁵³, ἥτις ἐπὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ πρώτη τῶν κρητικῶν πόλεων· ἐπὶ δὲ τῆς δευτέρας οἰκουμενικῆς συνόδου κατεστάθη ἡ μητρόπολις Γορτύνης, εἰς ἣν ὑπήγοντο πᾶσαι αἱ ἐπισκοπαὶ τῆς νήσου, καὶ μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν Σαρακηνῶν ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Φωκά διετηρήθη ἡ αὐτὴ ἐκκλησιαστικὴ τάξις. Τὸ μέγα δ' ἀξίωμα τῆς πόλεως ταύτης πρὸ τῆς ἐνετοκρατίας ἐμφαίνει τὸ πλάσμα τοῦ ποιητοῦ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐκ Κρήτης ἀγωνιστοῦ τοῦ κονταροκτυπήματος.

Προσέτι δύναται ἴσως νὰ θεωρηθῇ ὡς ἱστορικὴ ἐνδείξις καὶ ἡ μνεία βασιλέως τῆς Βλαχίας, ἥτις ἐγένεν ὑποτελὴς εἰς τοὺς Τούρκους τῷ 1391.

Ἐνδέχεται δ' ὁμως νὰ παρατηρηθῇ τίς, ὅτι τοιαῦται ἐνδείξεις δὲν ἔχουσι τὴν ἀποδιδομένην εἰς αὐτὰς σημασίαν, ἀπ' οὗ τὸ ποίημα ἀναφέρεται εἰς ἐποχὴν παρωχημένην,

στοῖς περασμένους καιροῦς, ποὺ οἱ Ἕλληνες ὠρίζα,

καὶ ἀναπαριστᾷ ἄλλους βίους καὶ ἄλλας περιστάσεις, οὐδὲν κοινὸν ἐχούσας πρὸς τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἔζη ὁ ποιητής. Ἀλλ' ἂν καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἔργα τῶν νεωτέρων ποιητῶν καὶ μυθιστοριογράφων, τῶν βαθυτέραν γνῶσιν τοῦ παρελθόντος ἔχόντων καὶ ἐπιδιωκόντων πιστὴν ἐν πάσαις ταῖς λεπτομερείαις ἀναπαράστασιν αὐτοῦ, ὡς ἡ ὑπόθεσις ἀπαιτῇ τοῦτο, ἂν εἰς τὰ ἔργα ἐκεῖνα κατάδηλα εἶναι τὰ μαρτύρια τοῦ συγχρόνου βίου, πολλῶ μᾶλλον παρατηρεῖται τοῦτο εἰς τοὺς ποιητὰς τῶν μέσων χρόνων. Οὗτοι ἐνόμιζον ὅτι πᾶν ὅ,τι περὶ αὐτοὺς ἐβλεπον ἀείποτε ὑπῆρχε, καὶ ὅτι ὁ ἀρχαῖος βίος, ὃν ἄλλως οὐδαμῶς ἢ ἀτελέστατα ἐγίνωσκον, δὲν διέφερε τοῦ συγχρόνου. Ὁ παραφράσας τὴν Ἰλιάδα Ἑρμονιακὸς διηγεῖται ὅτι εἰς τὸν Τρωικὸν πόλεμον ὁ Ἀχιλλεύς

φέρει στράτευμα Βουλγάρων
Οὔγγρων τε καὶ Μυρμιδόνων.

Ἐν τῷ Ἀλεξάνδρῳ τοῦ Γάλλου ποιητοῦ Lambert - le - Court, ὁ μὲν Φιλώτας ὀρκίζεται εἰς τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, τοῦ βοηθήσαντος τοὺς Ἑβραίους νὰ διαβῶσι τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν, ὁ δ' Ἀλέξανδρος κατὰ τὴν στέψιν του διατάσσει νὰ

52. Hopf, Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters ἐν Ersch u. Gruber, Encyklopädie, Σειρ. I, τ. 85, σ. 178 κέ.

53. Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Pauly - Wissowa, Real - Encyklopädie, ἀρθρ. consularis (τ. IV, στ. 1141).

τελεστῇ λειτουργίᾳ καὶ νὰ ψαλῇ ἀκολουθία, καθόλου δὲ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα ἀναφέρονται πάντα τὰ ἔθιμα, αἱ ἰδέαι, ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ὀργάνωσις τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, καθ' ὃν ἔζη ὁ Γάλλος ποιητής⁵⁴. Ἰσπανὸς δὲ τις ποιητής, σύγχρονος τούτου, διηγεῖται, ὅτι ἡ μήτηρ τοῦ Ἀχιλλέως, ὅπως μὴ στρατεύσῃ ἐπὶ τὴν Τροίαν, ἔκρυπεν αὐτὸν εἰς μονὴν Βενεδικτίνων⁵⁵.

Ὁ ποιητής τοῦ Ἑρωτοκρίτου δὲν ἀπετέλει βεβαίως ἐξαίρεσιν, ἀλλ' ἀνεπιγνώστως ἀντικατοπτρίζει ἐν τῷ ἔργῳ του τὴν σύγχρονον κατάστασιν. Ὅθεν ὁσάκις εὐρίσκομεν ἐν αὐτῷ ἱστορικὴν τινα ἔνδειξιν πρέπει νὰ θεωρῶμεν ταύτην ὡς μαρτύριον συγχρόνων τῷ ποιητῇ πραγμάτων, καὶ ὄχι ὡς προσπάθειαν ἀτυχῇ πρὸς ἀναπαράστασιν τῶν χρόνων τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν, τὰς ὁποίας δὲν ἐγίνωσκεν, εἰμὴ ἐκ τῆς φερομένης κατὰ τοὺς μέσους χρόνους φήμης περὶ τῆς ἀρχαίας αὐτῶν λαμπρότητος καὶ σοφίας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται, ὅτι πιθανῶς τὸ ἀρχέτυπον ποίημα ἐγράφη κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα, ὅτε ἤκμαζε τὸ κράτος τῶν Καραμανιτῶν, ἐν ᾧ ἀκόμη τὸ κράτος τῶν Ὀσμανιδῶν Τούρκων δὲν εἶχε τὴν σπουδαιότητα καὶ τὴν δύναμιν τὴν ὁποίαν ἤρχισε προσλαμβάνον περὶ τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος, καὶ δὴ ἀπὸ τῆς ἐν Κοσσόβῳ μάχης (1385). Φαίνεται δ' ὅτι ἐποιήθη ἴσως ἐκτὸς τῆς Κρήτης, ἐν χώρᾳ ἑλληνικῇ μὴ φραγκοκρατούμενῃ, διεσκευάσθη δ' ὕστερον ὑπὸ τινος Κρητός, ὅστις δὲν ἦτο ὁ Βιτσέντζος Κορνάρος, ὁ ἀρχὼν τῆς Καρπάθου, ὁ τῷ 1476 γεννηθεὶς. Ὁ δὲ τὸν δευτέρον ἐπιλογὸν τοῦ Ἑρωτοκρίτου κράτις Βιτσέντζος Κορνάρος, πιθανῶς ἦτο ἀπλὸς ἀντιγραφεὺς, ὀλίγας καὶ ἀσημάντους μεταβολὰς ἐπενεγκὼν εἰς τὸ κείμενον. Ἄν δ' οὗτος περιλαμβάνεται ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Γιάνναρη καταρτισθέντι γενεαλογικῷ πίνακι τῆς οἰκογενείας Κορνάρων ἢ εἶναι ἄλλος τις ἄγνωστος, ἀδυνατοῦμεν νὰ ἐξακριβώσωμεν.

Δ'

Ἡ ὑποτιθεμένη ἐνετικὴ καταγωγὴ τοῦ ποιητοῦ τοῦ Ἑρωτοκρίτου συνετέλεσεν μεγάλως εἰς τὴν διάγνωσιν φραγκικῶν ἠθῶν καὶ φραγκικῶν ἰδεῶν ἐν τῷ ποιήματι. Ἦτο τόσον εὐλογον καὶ τόσον ἀναγκαῖον, ἔργον Φράγκου, ὅσονδήποτε ἐξελληνισθέντος, νὰ φέρῃ βαθέως ἐγκεχαραγμένον καὶ ἀνεξίτηλον τὸν φραγκικὸν τύπον, ὥστε πᾶσα ἐξέτασις τοῦ Ἑρωτοκρίτου μὴ ἀνευρίσκουσα φραγκικῆς ἐπιδράσεως ἴχνη νὰ θεωρῇται ὡς ἀτελὴς καὶ ἐπιπόλαιος, ν' ἀναζητῶνται δὲ πανταχοῦ αἱ πηγαὶ τοῦ ποιήματος.

Οἱ ἀπὸ τοιαύτης ἀδιασείστου πεποιθήσεως ἀφορμώμενοι εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ Ἑρωτοκρίτου, εὐκόλον ἦτο νὰ ἐξοκειλῶσιν εἰς ἀκροτάτας γνώμας, θολού-

54. Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque de Roi, Paris, τ. V, σ. 111 - 112.

55. Fabre ἐν Bibl. universelle, Littérature, 1818, τ. VII, σ. 345.

σας τὴν ἀντίληψιν τοῦ ποιήματος καὶ παραπλανώσας τὴν κρίσιν περὶ τούτου καὶ περὶ τῶν ἄλλων μνημείων τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας.

Τοιαῦται δὲ εἶναι αἱ γινώμαι ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ περὶ τοῦ Ἑρωτοκρίτου διάλεξις τοῦ Σωτηριάδου. Ὅχι μόνον ὁ Ἑρωτόκριτος, κατ' αὐτόν, ἀλλὰ καὶ σύμπασα ἡ νεοελληνικὴ φιλολογία προῆλθεν ἐκ φραγκικῆς ἐπιδράσεως. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, κατὰ τὸν Σωτηριάδην, ἀφότου ἡ Ἑλλάς ὅλη ἐγίνε λάφυρον τῶν ξένων κατακτητῶν, «τὸ χριστιανικὸν ἑλληνικὸν ἔθνος ἀπέβαλε τὰ δύο οὐσιωδέστατα γνωρίσματα τῆς μέχρι πρό ὀλίγου ἱστορικῆς του ὄντότητος, τὴν γνησίαν ἑθνικὴν συνείδησιν καὶ τὴν ἐνεργὸν τοῦ ὑπερόχου πνεύματος δύναμιν». Ἀλλ' ἀποχωρισθεῖσα ἡ Ἑλλάς ἀπὸ τῆς παλαιᾶς μοναρχίας εἰσῆλθεν εἰς τὸ σύστημα τῶν φραγκικῶν κρατῶν καὶ παρεδόθη μὲ τόλμην εἰς τὰς νέας ἐκ τῆς Δύσεως ἐπιδράσεις, οὕτω δ' ἐπανεῦρε ταχέως τὸ παλαιὸν τῆς ψυχῆς σφρῖγος καὶ φραγκίζουσα ἀνεπλάσθη. «Ἡ νέα μας ἱστορία ἀρχίζει μὲ τὸν ἐκφραγισμόν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ποίησίς μας, ὡς ὑψίστη καὶ καθαρωτάτη ἔκφρασις τοῦ πνεύματος καὶ πιστὸν κάτοπτρον τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ, γεννᾶται ἐκ τῆς προσεγγίσεως τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν Δύσιν. Καὶ ἐπάγεται ὡς κατακλείδα, ὅτι «αὐτὸς εἶναι ἀκριβῶς ὁ χαρακτήρ τῆς ἑθνικῆς ταύτης ἀνακαινίσεως, ὁ τέλειος ἐκφραγισμὸς τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος».

Τοιαύτη ἀπόλυτος θεωρία, οὕτω περισπῶνς ἀντικειμένη πρὸς τὰ πράγματα, μόνον ὡς παραδοξολογία ἀκατανόητος δύναται νὰ ἐκκληφθῇ. Οὐδεὶς βεβαίως ἀρνεῖται, ὅτι εἰς τῶν μνημείων τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν λογοτεχνίας παρατηρεῖται φραγκικὴ ἐπίδρασις, ὅπως ἐπίσης καὶ ἀσιατικὴ, ἀλλ' ὡς φυσικὸν καὶ ἀναγκαῖον ἐπακολουθήμα τῆς συναφείας καὶ πνευματικῆς κοινωνίας τῶν λαῶν. Ἡ τοιαύτη δ' ἐπίδρασις, ἣτις ἄλλαις καὶ ἁμοιβαία ἦτο, ἀπέχει μεγάλως, παντελῶς διάφορον χαρακτῆρα ἔχουσα, τῆς ὀλεθρίας ἐπιδράσεως, ἣτις ὑποτίθεται τοσοῦτον ἰσχυρά, ὥστε νὰ ἐπιφέρῃ τὴν ἐξαφάνισιν τῆς γνησίας ἑθνικῆς συνειδήσεως καὶ τὸν τέλειον ἐκφραγισμόν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἡ ἑθνικὴ συνείδησις τῶν Ἑλλήνων οὐδέποτε ἐξέλιπεν, ὡς μαρτυροῦσι τρανῶς παντοῖαι ἐκδηλώσεις τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, προπάντων δ' ἡ γλῶσσα, ἣτις ζῇ ἀπὸ αἰώνων, ἀπορροφήσασα καὶ ἐξομοιώσασα πρὸς τὰ ἴδια ὅσα στοιχεῖα ξενικὰ κατὰ καιροὺς παρέλαβεν. Ἡ δ' ἀνάπτυξις τῆς λογοτεχνίας ἠκολούθησε τὴν κανονικὴν ὁδὸν αὐτῆς, διατηροῦσα τὸν ἑθνικὸν χαρακτῆρα ἀκραιφνῇ, διότι ἐκ τοῦ ἔθνους παρελάμβανεν ἡ λογοτεχνία τὰ κυριώτατα καὶ οὐσιωδέστατα στοιχεῖα αὐτῆς, πρόσθετος δὲ καὶ τὰ ὑγιέστατα. Καὶ ἂν παρίδωμεν τοὺς ὕμνογράφους τῆς ἐκκλησίας καὶ τὴν κορυφὴν αὐτῶν, τὸν Ρωμανόν, καὶ περιορίσωμεν τὴν ἐξέτασιν εἰς τὴν λαϊκὴν ποίησιν τῶν ὕστερον χρόνων, εἰς τῖνα ξένην ἐπίδρασιν πρέπει ν' ἀποδώσωμεν τὴν πλουσίαν ποιητικὴν παραγωγὴν τοῦ ΙΒ' αἰῶνος; Μόνον δὲ τὸ ἔπος τοῦ Ἀκρίτου δὲν ἀρκεῖ νὰ καταρρίψῃ ἐκ θεμελίων τὸν ἰσχυρισμὸν περὶ γενέσεως τῆς νεοελληνικῆς ποιήσεως ἐκ τῆς προσεγγίσεως τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν Δύσιν καὶ περὶ τελείου ἐκφραγισμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος;

Τὸ σαθρὸν ἄλλως τῆς θεωρίας ταύτης καταφαίνεται ἀριδῆλως ἐκ τῶν δύο μόνων συγκεκριμένων παραδειγμάτων, τὰ ὁποῖα φέρει ὁ Σωτηριάδης πρὸς πί-

στωσιν αὐτῆς, παρέχων οὕτως ἔδαφος πρὸς θετικὴν ἐξέτασιν καὶ συζήτησιν. Πλὴν τοῦ Ἑρωτοκρίτου, τὸν ἐκφραγκισμόν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος μαρτυροῦσι, κατ' αὐτόν, καὶ τὰ ἑλληνικὰ ἐκεῖνα ἄσματα, ὧν τὴν συλλογὴν αὐθαίρετως ὠνόμασεν *Ἀλφάβητον τῆς ἀγάπης* ὁ πρῶτος ἐκδότης W. Wagner. Καὶ περὶ μὲν τῶν φραγκικῶν ἐπιδράσεων ἐν τῷ Ἑρωτοκρίτῳ θὰ διαλάβωμεν μετ' ὀλίγον. Τὰ δὲ δημῶδη ἐκεῖνα ἄσματα ὑπέλαβεν ὁ Wagner ὡς ποιηθέντα ἐν Ρόδῳ, καὶ ἀναφερόμενα εἰς ἔρωτας Ναϊτῶν ἵπποτῶν πρὸς Ροδίας γυναῖκας, ἐκ ψευδῶν τεκμηρίων, μάλιστα δ' ἐκ παρανοήσεων τοῦ κειμένου πλανηθεῖς. Τὴν γνώμην τοῦ Wagner ἀντέκρουσα ὡς ἀστήρικτον καὶ ἀπίθανον εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκδοσιν τῆς συλλογῆς ἐν κρίσει τοῦ βιβλίου τὴν ὁποίαν ἐδημοσίευσα εἰς τὴν ἐφημερίδα τῆς Τεργέστης Κλειῶ τῆς 1 καὶ 8 Μαρτίου 1880. Σήμερον δὲ οὐδεὶς πιστεύει εἰς τὰ περὶ Ναϊτῶν ἵπποτῶν εἰκοτολογήματα τοῦ Wagner, οὐδ' εἰς τὴν ροδίαν προέλευσιν τῆς ὅλης συλλογῆς τῶν ἁσμάτων⁵⁶.

Ἀλλὰ τὰς ἀπὸ τοσοῦτου χρόνου ἀναιρεθείσας εἰκασίας ταύτας, ἐπαναλαμβάνει ὡς ἀναντιλέκτους ἀληθείας ὁ Σωτηριάδης. Καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλ' ἐνῶ οὐδ' αὐτὸς ὁ Wagner παρετήρησε φραγκικὴν ἐπίδρασιν εἰς τᾶσματα, ἀλλ' ἀνεγνώρισεν ὅτι καὶ ἀναφορὰν εἰς τὸν βίον τῶν Βυζαντινῶν ἔχουσι καὶ ὅμοια τὴν φύσιν εἶναι πρὸς τᾶλλα δημῶδη ἑλληνικὰ ἄσματα, τὴν δ' ἐν αὐτοῖς ἐμφαινομένην σφοδρότητα τοῦ ἐρωτικοῦ πάθους ἐζήτησε νὰ ἐξηγήσῃ ἐκ τῆς γειτνιάσεως τῆς Ρόδου πρὸς τοὺς φιλερωτας καὶ ἀκολάστους λαοὺς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας(!), ὁ Σωτηριάδης θεωρεῖ ὡς ἀναμφισβήτητον τὴν φραγκικὴν ἐπίδρασιν. Τὰ περιπαθῆ τῶν Φράγκων ἄσματα ἐκίνησαν, λέγει, νέας χορδὰς εἰς τὴν λύραν τοῦ λαοῦ. Ἐντεῦθεν ἐγεννήθη ἡ θαυμασία ποίησις τοῦ λαοῦ. «Τοιοῦτοτρόπως παιδαγωγεῖται τὸ αἶσθημα, πλάσσεται ἡ γλῶσσα καὶ μορφώνεται ἡ ποίησις εἰς τὴν προσοικειωθείσαν τὸ πνεῦμα τῆς Δύσεως Ἑλλάδα». Εἶναι δ' ἀναγκαῖον ἴσως νὰ σημειωθῇ, ὅτι, πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ δόγματος αὐτοῦ, ὅτι τὰ περιπαθῆ τῶν Φράγκων ἄσματα τοσαύτην ἔσχον ροπὴν καὶ εἰς τὰ συναισθήματα καὶ εἰς τὴν ποίησιν καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν αὐτὴν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, οὐδὲν προσάγει μαρτύριον. Ἄλλως δὲ οὐδὲ νὰ εὔρη ἦτο δυνατόν οὐδὲ μιᾶς εἰκόνης, οὐδὲ μιᾶς ἰδέας, οὐδὲ ἐνὸς κἂν στίχου τῶν ροδίων λεγομένων ἁσμάτων τὸ φραγκικὸν πρότυπον· ἐνῶ τοῦναντίον ὄχι μόνον εἰς τᾶλλα δημοτικά ἑλληνικὰ ἄσματα, ἀλλὰ καὶ εἰς μνημεῖα τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν λογοτεχνίας ἀνευρίσκομεν πάμπολλα τὰ κοινά, ἀκόμη καὶ ἁσμάτια ὅλα μὲ ἀσημάντους μόνον παραλλαγὰς ἐπαναλαμβανόμενα.

Πλείονα ἀξίαν καὶ σπουδαιότητα δὲν ἔχουσι καὶ οἱ περὶ τοῦ φραγκισμοῦ τοῦ Ἑρωτοκρίτου λόγοι. Ὁ Ἑρωτόκριτος, κατὰ τὸν Σωτηριάδην, «μᾶς εἰσάγει ἐντελῶς εἰς φραγκικὴν ἀτμόσφαιραν. Καὶ φαίνεται ἀκατανόητον πῶς ἀπὸ τὴν σύγκρουσιν ἐκείνην τῶν δύο ἀντιθέτων κόσμων γεννᾶται ἐν μέσῳ λαοῦ ἑλληνικοῦ ἐκ ψυχῆς ἑλληνικῆς τόσον γνήσιον ἀπαύγασμα φραγκικοῦ πνεύματος».

56. Βλ. K r u m b a c h e r, Geschichte der byzantinischen Litteratur², σ. 813· τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως Γ. Σωτηριάδου, τ. Γ', σ. 56 - 57.

Ἄλλὰ ποῦ κρύπτεται τὸ φραγκικὸν ἐκεῖνο πνεῦμα, περὶ τοῦ ὁποίου πάντες ὁμιλοῦσιν, ἀλλὰ τοῦ ὁποίου τὰ σημεῖα οὐδεὶς ἠδυνήθη νὰ ἐπιδείξῃ; Τὰ ἦθη καὶ τὰ πάθη ἐν τῷ Ἑρωτοκρίτῳ εἶναι, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Σωτηριάδης ὁμολογεῖ, «μέχρι τῶν λεπτοτάτων ἀποχρώσεων ἑλληνικά». Τὸ φραγκικὸν πνεῦμα ἀνεμένετο σαφῶς νὰ ἐκδηλωθῇ προπάντων ἐν τῇ ἐκφράσει τοῦ ἐρωτικοῦ πάθους. Διότι αὕτη ἰδιαιτέρως χαρακτηρίζει τὴν φραγκικὴν μεσαιωνικὴν ποιήσιν, ἥτις ἐν τῷ ἔπει τοῦ *Τριστάνου καὶ τῆς Ἰσόλδης* ἐξίκετο εἰς τὴν ἀκροτάτην διατύπωσιν τοῦ ἐρωτικοῦ πάθους, τοῦ ἐντεινομένου πολλάκις καὶ εἰς μανικὰς πράξεις. Ἄλλ' ὁ ἔρωσ τοῦ Ἑρωτοκρίτου εἶναι ὁ ἑλληνικὸς, ὁ ἔρωσ, ὃν ἀνευρίσκουμεν εἰς τὰ δημοτικὰ ᾄσματα, ὁ ἰσχυρὸς καὶ βαθύς, ἀλλ' οὐδέποτε ἐξοκέλων εἰς παραφόρους ἐξωτερικὰς ἐκδηλώσεις. Τοῦτο παρατήρησεν ἤδη καὶ ὁ Φωριέλ, ὁ ἐπίσης καλῶς καὶ τὴν δημώδη ἑλληνικὴν καὶ τὴν φραγκικὴν ποιήσιν ἐπιστάμενος, ὡς μαρτυροῦσιν ἡ συλλογὴ τοῦ τῶν ἑλληνικῶν ᾠμάτων καὶ αἱ συγγραφαὶ αὐτοῦ περὶ τῶν ἱπποτικῶν ἐποποιῶν καὶ περὶ τῆς προβηγκιακῆς ποιήσεως. «Ὁ ἔρωσ μάλιστα, λέγει, ὑποτυπώνεται ἐν τῷ Ἑρωτοκρίτῳ μετὰ τινος δὸς εἰπεῖν πρωτοτύπου κράματος ὁρμῆς καὶ ἀπλότητος, ἐξάρσεως καὶ ἀφελείας, ἐν ᾧ διακρίνεται ἔμπνευσις τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος μᾶλλον ἢ τῆς ἱπποτικῆς γυναικολατρείας»⁵⁷.

Εὐρίσκει δ' ὁμως τὴν φραγκικὴν ἐπίδρασιν ὁ Σωτηριάδης προπάντων εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ποιήματος. Καὶ ἀφοῦ ἐκθέτη τὴν διὰ βραχέων, ἐπιλέγει: «Δὲν εἶναι ἀνάγκη τίποτε περισσότερον νὰ λεχθῇ διὰ νὰ φανῇ πόσον ἀκραιφνῶς φραγκικὴ εἶναι ἡ ὑπόθεσις αὕτη τοῦ ἔπους». Ἄλλ' οὐδὲν το ἰδιαιτέρως φραγκικὸν ἔχει ἡ ὑπόθεσις, εἰμὴ τοὺς φραγκικοὺς ὅρους, τοὺς ὁποίους ἐκθέτων αὐτὴν μεταχειρίζεται ὁ Σωτηριάδης. Ἡ Ἀρετοῦσα, λέγει, ἀνταποδίδει μὲ ἴσον πάθος τὸν φλογερὸν ἔρωτα τοῦ ἱππότης ὑποτελοῦς τοῦ πατρός της. Ἄλλ' ἡ θέσις μεταξὺ κυρίου καὶ ὑποτελοῦς εἶναι πολὺ ἄνισος. Οὐτε ἱππότης, οὐτε ὑποτελεῖς ἢ λίξιους γνωρίζει ὁ Ἑρωτόκριτος. Ἡ δ' ὑπόθεσις αὐτοῦ εἶναι ἀπλουστάτη. Ὁ Ἑρωτόκριτος ἀγαπᾷ τὴν μονογενῆ θυγατέρα τοῦ βασιλέως του καὶ τὴν ζητεῖ εἰς γάμον· ὁ δὲ βασιλεὺς ὀργισθεὶς διὰ τὴν αὐθάδειαν τὸν ἐξορίζει, τὴν δὲ θυγατέρα του φυλακίζει, διότι ἀγαπῶσα τὸν Ἑρωτόκριτον, ἀρνεῖται νὰ ὑπανδρευθῇ τὸν υἱὸν τοῦ βασιλέως τοῦ Βυζαντίου. Ὁ Ἑρωτόκριτος φεύγει, ἀλλ' ὅτε ἔμαθεν ὅτι κινδυνεύει ἡ πατρίς του, πολέμουμένη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Βλαχιάς, τρέχει εἰς βοήθειαν αὐτῆς ἀγνώριστος (διότι διὰ μαγικῶν φαρμάκων μετέβαλεν ὄψιν), νικᾷ τοὺς Βλάχους, σφάζει ἀπὸ βεβαίου θανάτου τὸν πατέρα τῆς ἐρωμένης του, ἐλευθερώνει τὴν πατρίδα του, καὶ εἰς ἀμοιβὴν λαμβάνει γυναῖκα τὴν Ἀρετοῦσαν.

Ὁ μῦθος οὗτος εἶναι ἀπλούστατος καὶ κοινότατος, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἦτο δύσκολον νὰ εὑρεθῶσιν ἀναλογίαι καὶ ὁμοιότητες πρὸς πλείστας διηγήσεις τῆς φραγκικῆς ποιήσεως· ἀλλ' ἐπίσης καὶ πρὸς ἀσιατικοὺς μῦθους, ὅπερ καταδεικνύει ὅποσον ἀκροσφαλές εἶναι πᾶν συμπέρασμα περὶ προτύπων τοῦ

57. Fauriel, Chants populaires de la Grèce moderne, τ. I, σ. XX.

Ἐρωτοκρίτου εἰς τοιαύτας παρατηρήσεις στηριζόμενον. Εἰπὸν τινες ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ ποιήματος ὑπενθυμίζει ἀνατολικά παραμύθια, διότι ὡς ἐν πολλοῖς τούτων καὶ ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ βασιλεὺς καὶ βασίλισσα ἄπαιδες μετὰ πολλὴν προσδοκίαν γεννῶσιν ὠραιότατην κόρην ἢ ὠραιότατον καὶ ἀνδρεῖον υἱόν· ὡς νὰ μὴ ἦτο τοῦτο κοινότατον ἐπεισόδιον παραμυθίων πλείστων λαῶν⁵⁸. Ἄλλοι ἀνευρίσκουσιν ὁμοιότητας πρὸς διηγήσεις τοῦ *Σάχ - ναμέ* τοῦ Πέρσου Φιρδούση καὶ τοῦ δημώδους ἰταλικοῦ βιβλίου *Reali di Francia* (Τὰ βασιλόπουλα τῆς Γαλλίας)⁵⁹. Ὁ δὲ Γιάνναρης ἀναφέρει ἐκ νεωτέρου τινός ἰταλικοῦ βιβλίου περὶ κονταροκτυπημάτων (1883) ἱστορίαν τινὰ γενικωτάτας παρουσιάζουσαν ὁμοιότητας πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ἀλλὰ παρατηρεῖ ὅτι τὰς πηγὰς τοῦ βιβλίου ἐκείνου οὔτε αὐτὸς οὔτε ὁ *Em. Legrand* ἠδυνήθησαν ν' ἀνεύρωσιν.

Ὅθεν παντελῶς ἄγονος, ὡς ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγεται, ἐλέγχεται ἡ ἀναζήτησις φραγκικῶν προτύπων τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Ἀκριβέστατα δ' εἶναι ὅσα περὶ τοῦ ζητήματος τούτου λέγει ὁ Γιάνναρης (σ. 36): «Οἱ φρονοῦντες ὅτι ὁ Κορνᾶρος ὠφελήθη ἐκ προγενεστέρων γραπτῶν μνημείων πολλὰ εἰκοτολόγησαν, ἀλλ' οὐδὲν ὠρισμένον ἀπέδειξαν, εἰ καὶ τινες αὐτῶν ἐμπείρως τοῦ πράγματος εἶχον».

Πρὸς μνημεῖα δ' ὅμως τῆς δημώδους φιλολογίας ἀνευρίσκονται ὁμοιότητες, αἵτινες πιθανῶς δὲν προέρχονται ἐκ τυχαιᾶς συμπτώσεως. Τὸ χαρακτηριστικώτατον ἐπεισόδιον τοῦ μύθου τοῦ Ἐρωτοκρίτου εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ ἥρωος, ἔχοντος παραλλαγμένην τὴν μορφήν, σωτηρία τοῦ βασιλέως, ἡ κατανίκησις τῶν πολεμίων, καὶ ἡ ἀμοιβὴ αὐτοῦ, ἀνακτησάντας τὴν πρότεραν μορφήν. Παραπλήσια δ' ἐπεισόδια ἔχουσι πολλὰ παραμύθια καὶ ἑλληνικὰ καὶ ἄλλων λαῶν⁶⁰.

58. Εὐλογώτερον θὰ ἦτο νὰ συγκριθῇ ὁ Ἐρωτοκρίτος πρὸς τὸν *Ἡμπερίον καὶ Μαργαρώναν*, διότι ἐν τούτῳ ἡ βασίλισσα μετὰ τεσσαρακονταετῇ στείρωσιν γεννᾷ τὴν Μαργαρώναν, προσέτι δὲ ἀναφέρεται καὶ κονταροκτύπημα, ἐν ᾧ ἀναδεικνύεται νικητὴς ὁ ἐρώμενος τῆς βασιλόπαιδος.

59. K. K r u m b a c h e r, *Byz. Litteraturgeschichte*², στ. 871· ἑλλ. μεταφρ. Γ. Σωτηριάδου, τ. Γ', σ. 171. Ὁ Krumbacher ἀναφέρεται εἰς τὴν ποιητικὴν διασκευὴν τῶν *Reali di Francia* τοῦ Χριστοφόρου τοῦ Φλωρεντινοῦ, τὴν ἐκδοθεῖσαν τῷ 1534. Ἄλλ' οὔτε ἐν ταύτῃ, οὔτε ἐν τῷ πληρεστέρῳ καὶ παλαιότερῳ εἰς πεζὸν λόγον κειμένῳ εὐρίσκεται ἐπεισόδιόν τι, παρουσιάζον ὁμοιότητας ἀξίας λόγου πρὸς τὰ ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ. Περὶ τοῦ δημώδους ἰταλικοῦ βιβλίου βλ. G r ä s s e, *Lehrbuch einer allgemeinen Literärgeschichte*, Dresden 1842, τ. II, τμ. 3, σ. 303 κέ. Γάσπαρη, *Ἱστορία τῆς ἰταλικῆς λογοτεχν.*, μετάφρ. Α. Σ. Βλάχου, τ. II, σ. 327 κέ.

60. Ἐν πολλοῖς παραμυθίοις, ὁ ἥρως μετελλαγμένον ἔχων τὸ πρόσωπον (ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δι' ἐπιθέσεως ἐπὶ τῆς κεφαλῆς δέρματος ἢ κύστεως ζώου μεταμορφωμένος εἰς κασσίδην) διαπράττει πολλοὺς ἀθλους, ἐν τέλει δὲ φανερόνεται καὶ ἀμείβεται. Ἐν τινι ἑλληνικῷ, ὁ κασσίδης μάχεται, νικᾷ καὶ σφάζει τὸν βασιλέα πατέρα του τρίς (P i o, *Νεοελληνικά παραμύθια*, σ. 175 κέ). Ἐν ἑτέρῳ τῆς Σύρου, καὶ ἐν παραλλαγῇ τούτου τῆς Τήνου, τὸ εἰς κασσίδην μετασχηματισθὲν βασιλόπουλο, μετὰ πολλοὺς ἄλλους ἀθλους κατασκευάζον θαυμάσια ἐνδύματα, νικᾷ ἐν ἵπικῷ ἀγῶνι, καὶ λαμβάνει ἐν τέλει γυναῖκα τὴν βασιλοπούλαν (H a h n, *Griechische u. albanesische Märchen*, ἀρ. 70, τ. II, σ. 58 κέ, 296). Ἐν φλαμανδικῷ ὁ ὑπηρέτης τοῦ παλατίου μὲ τὰ χρυσὰ μαλλιά, ὁ ἀποκρύπτων ταῦτα μὲ κόκκινον σκουφον, σφάζει δις τὸν βασιλέα, ἡττηθέντα

Ἄφοῦ δὲ οὔτε φραγκικὰ πρότυπα ἐμιμήθη ὁ ποιητὴς τοῦ Ἑρωτοκρίτου, οὔτε τὰ ἐκφαινόμενα ἐν τῷ ποιήματι ἦθη καὶ πάθη ἔχουσι φραγκικὸν τύπον, οὔτε ἡ λέξις ἐλέγχει ἑμμεσον φραγκικὴν ἐπίδρασιν, μόνον σημεῖα φραγκισμοῦ θὰ ἦσαν ἔθιμα καὶ τρόποι βίου φραγκικοῦ, ἂν ἦτο δυνατόν νὰ καταδειχθῶσι σαφῶς τοιαῦτα ἐν αὐτῷ. Κατὰ τὸν Γιάνναρην (σ. 33), «ὁ καθ' ὅλου ρωμαντικός χαρακτήρ τοῦ ποιήματος εἶναι ἀπαύγασμα τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, ἥτις παρίσταται ὡς εὐρὺ θέατρον ρωμαντικοῦ βίου καὶ ἱπποτικῶν ἀγώνων. Ἡ γένεσις τῶν ἐθίμων τούτων δύναται μὲν νὰ ἀναχθῇ εἰς παλαιότερους χρόνους, πάντες ὁμως οἱ ἱστορικοὶ συμφωνοῦσιν ὅτι ταῦτα ἀνεπτύχθησαν ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐντεῦθεν μετεδόθησαν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην πρὸς δὲ καὶ αὐτὴν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν μέχρι τῆς Παλαιστίνης».

Διὰ τούτων φαίνεται, ὅτι ἐννοεῖ ὁ Γιάνναρην τοὺς ἐν τῷ Ἑρωτοκρίτῳ περιγραφομένους ἀγῶνας τοῦ κονταροκτυπήματος, οἵτινες ἀναπτυχθέντες ἐν Γαλλίᾳ, μετεφυτεύθησαν, ὡς νομίζει, καὶ ἐν Κρήτῃ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ὑπὸ τῶν Γάλλων, ὅτε ἦλθεν ἡ νῆσος εἰς ἄμεσον κοινωνίαν πρὸς τοὺς Γάλλους σταυροφόρους βοηθοῦντας τοῖς Ἑνετοῖς.

Ὅθεν πρόκειται περὶ ἑνὸς μόνον ἐθίμου καὶ οὐχὶ περὶ βίου καθόλου ρωμαντικοῦ καὶ φραγκικοῦ. Ἐνεκὰ δ' ὅμως τῆς ἐκτάσεως, ἣν κατέχει ἡ περιγραφή τοῦ ἱππικοῦ ἀγῶνος ἐν τῷ ποιήματι, καταλαμβάνουσα ἐν ὅλῳ τῶν πέντε βιβλίων αὐτοῦ, ἡ φραγκικὴ ἐπίδρασις θὰ ἦτο καταδηλός, ἂν τὴν ὅλην τοῦ βιβλίου τούτου ἡρώσθη ὁ ποιητὴς ἐκ τοῦ φραγκικοῦ βίου, ἕνα καὶ ἀλλοτρίον τῶν ἑλληνικῶν ἐθίμων ἀφηγούμενος.

Ἀλλ' οἱ ἱππικοὶ ἀγῶνες, οἱ διαδορατισμοί, ἢ ὡς διὰ ξενικῶν ὀνομάτων ἐλέγοντο, ἢ *τζούστρα* (ἰταλ. *giostra*) καὶ ὁ *τορνέμεν* ἢ τὰ *τορνεμέντα* ἢ ὁ *τορνέο* (γαλλ. *tornement*, ἰταλ. *torneo*) ἦσαν γνωστὰ καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας. Λέγοντες δὲ γνωστὰ δὲν ἐννοοῦμεν τὴν γνῶσιν, ἣν εἶχον οἱ Ἕλληνες ἐκ τῆς τελέσεως τῶν τοιούτων ἀγώνων ὑπὸ τῶν Φράγκων ἐν τῇ φραγκοκρατούμένῃ Ἑλλάδι, ἢ ἐκ τῆς μνείας αὐτῶν ἐν ἑλληνικοῖς ποιήμασιν, ἅτινα εἶναι μιμήσεις ἢ μεταφράσεις φραγκικῶν⁶¹. Ἀλλ' ἐννοοῦμεν τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὰ ἑλληνικὰ ἦθη τοῦ φραγκικοῦ τούτου ἀγωνίσματος.

ἐν μάχῃ, νικήσας αὐτὸς τῇ βοηθείᾳ θαυμασίου ἵππου (Revue des traditions populaires, 1901, σ. 221 - 2). Πρβλ. καὶ ὅμοιον ἰταλικὸν ἐν Jahrbuch f. roman. u. englische Literatur (τ. VIII, σ. 253 κέ) καὶ πολλὰ παράλληλα ἀναφερόμενα ὑπὸ R. K ö h l e r (αὐτ., σ. 256 κέ). Ὅμοιον σλαβωνικὸν ἐκ Podgajci τῆς Srem ἐν Sbornik τῆς νοτιοσλαβικῆς ἀκαδημίας, τ. XI, σ. 290 κέ.

61. Τὰ χρονικά τοῦ Μορέως (στ. 3367 - 9, σ. 224 J. Schmidt) ἱστοροῦσιν, ὅτι κατὰ τὴν ἀπονομὴν συγγνώμης εἰς τὸν ἀποστάτην ἀφέντην τῆς Καρύταινας ὑπὸ τοῦ πρίγκηπα Γυλιάμου τοῦ Μορέως (1256) ἐγιναν πολλοὶ ἑορταὶ καὶ ἱππικοὶ ἀγῶνες:

*Χαρὰν μεγάλην ἔποικαν οἱ νέοι καβαλλάροι,
τζουστρες, κοντάρια ἐτσάκισαν, χαρὲς μεγάλες εἶχαν.*

Ἐπίσης καὶ κατὰ τὸ 1304 κατὰ τὴν σύνοδον τῶν ὁμοτίμων τοῦ πριγκιπάτου τοῦ Μορέως ἐν Κορίνθῳ κατὰ τὸ Livre de la Conquete, σ. 468 - 470. (Πρβλ. Ρ ω μ α ν ο ῦ, Γρατιανὸς Ζώρζης, σ. 24). Τζουστρες πρὸς ἑορτασμὸν εὐφροσύνων γεγονότων ἀναφέρονται καὶ εἰς τὰ ποιήμα-

Ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς⁶² λεπτομερῶς περιγράφει τὸ ἀγώνισμα ἐξ ἀφορμῆς τῶν γενομένων ἀγώνων πρὸς πανηγυρισμὸν ἐν Διδυμοτείχῳ τῆς γεννήσεως υἱοῦ τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου τοῦ νέου (1332). Ἰστορεῖ δ' ὁ Γρηγοράς, ὅτι τοὺς ἀγῶνας τούτους καὶ πρότερον πολλάκις ἐτέλει ὁ βασιλεὺς, τότε δὲ φιλοτιμότερον. Ὁ δὲ Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνὸς μνημονεύει ἐπίσης τοιούτους ἱππικοὺς ἀγῶνας, ἐν οἷς διέπρεπεν ὁ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος, διδαχθεὶς παρὰ τῶν ἐκ Σαβοΐας ἐλθόντων εὐπατριδῶν κατὰ τοὺς γάμους αὐτοῦ μετὰ τῆς Ἀννης τῆς Σαβαυδικῆς (1328) καὶ τῶν μετὰ τοὺς γάμους ἐκεῖθεν συχνάκις ἐρχομένων, προσθέτει δ' ὅτι οὗτοι εἰσήγαγον τὸ ἀγνωστον τέως ἀγώνισμα⁶³.

Εἰς τὸν Καντακουζηνὸν πειθόμενοι δέχονται, ὅτι ἐκ Σαβοΐας τὸ πρῶτον εἰσήχθησαν εἰς τὸ Βυζάντιον οἱ ἱππικοὶ διαδορατισμοί, ὁ Κοραῆς⁶⁴ καὶ ὁ Λάμπρος⁶⁵. Ἀλλ' οἱ ἀγῶνες οὗτοι ἦσαν γνωστοὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας πολλῶ πρότερον, εἰκάζομεν δ' ὅτι ὁ Καντακουζηνὸς ἦ ἡγνόει τὸ πρᾶγμα, διότι ἴσως δὲν ἐγίνοντο ἐν τῇ βυζαντινῇ αὐτῇ ἐπὶ τῆς μακρᾶς βασιλείας τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου τοῦ γέροντος, ἢ διὰ τινος μεταβολᾶς ἐθεώρει τὸν ὑπὸ τῶν Σαβαυδῶν ἱπποτῶν διδαχθέντα τρόπον διάφορον τοῦ συνήθους. Ὁ Λάμπρος ἐδημοσίευσεν ἐκ χειρογράφου τῆς Βατικανῆς βιβλιοθήκης Ἐκφρασιν τῶν ξυλοκονταριῶν τοῦ κραταιοῦ καὶ ἀγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ αὐτοκράτορος⁶⁶, ἥτοι περιγραφὴν ρητορικὴν εἰκόνας ἀπεικονίζουσης κονταροκτύπημα, ἐν τῷ ὁποίῳ πρωταγωνιστεῖ ὁ αὐτοκράτωρ. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ Λάμπρος ὑπολαμβάνει τὸ ἀγώνισμα εἰς ὃ ἀναφέρεται ἡ Ἐκφρασις τῶν ξυλοκονταριῶν, διάφορον τῆς ντζουστρας τοῦ Γρηγορά, τοῦτο μὲν διότι ὁ κώδικς τῆς Ἐκφράσεως εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ χρόνου ἐκείνου, τοῦτο δὲ διότι ἡ γινομένη περιγραφὴ δὲν ἀν-

τα τοῦ Φλώριου καὶ τῆς Πλάτεια Φλώρης (στ. 1858, ἐκδ. Μαυροφρύδου), τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τύρου, τῶν Θησεῶς γάμων καὶ Αἰμιλίας. Εἰς τὸν Ἑμπέριον καὶ Μαργαρώναν (στ. 311 κέ, σ. 257 ἐκδ. Λάμπρου) ἀναφέρεται κονταροκτύπημα, κατὰ τὸ ὁποῖον ἐπαθλον ἦτο ὁ γάμος μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως.

Ὁ Γιάνναρης ἀναφέρει τοὺς ὑπὸ τοῦ Cornelius (Creta sacra, τ. II, σ. 336. 341 - 342) μαρτυρουμένους ἱππικοὺς ἀγῶνας ἐν Κρήτῃ εἰς μνήμην τῆς καταστολῆς τῆς ἐν ἔτει 1363 ἐκραγείσης ἐνετοκρητικῆς στάσεως, ἀγομένους κατ' ἔτος τακτικῶς ἴσως μέχρι ΙΖ' αἰῶνος. Πρὸς δὲ καὶ τὴν μνείαν ντζουστρας ἐν τῇ Ἐρωφίλῃ τοῦ Χορτάτση (Πρᾶξ. Α', στ. 337. 359. 362).

Καὶ ἐν Ζακύνθῳ κατὰ τὰς ἀπόκρεως ἐγίνοντο ντζουστραι ἢ *τορνέο*, ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ΙΖ' αἰῶνος μέχρι τοῦ 1739· ἀλλ' αὗται εἶχον καταπέση εἰς ἀγώνισμα εὐθυβολίας δι' ἀκοντίου, γινόμενον ὑπὸ πολυτελῶς ἡμφιεσμένων προσωπιδοφόρων. (Σ. Δὲ Βιάζης ἐν τῷ περιοδικῷ Ὀλύμπια, 1896, σ. 84 - 85). Τοιαύτην ἄλλως μεταβολὴν εἶχον ὑποστῇ ἤδη κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα οἱ ἱπποτικοὶ ἀγῶνες καὶ ἐν τῇ Δύσει.

62. Γ' 3, τ. Α', σ. 482 - 3 Bonn. Ὁ Γρηγοράς ὀνομάζει τοὺς ἀγῶνας ντζουστραν καὶ *τορνεμέν*, διακρίνων δύο εἴδη αὐτῶν.

63. Α' 42, τ. Α', σ. 205, 14: «καὶ τὴν λεγομένην ντζουστρίαν καὶ τὰ τερνεμένα αὐτοὶ πρῶτοι ἐδίδαξαν Ρωμαίους οὕτω πρότερον περὶ τῶν τοιούτων εἰδότας οὐδέν».

64. Ἀτακτα, τ. Ε', σ. 346 - 347.

65. Νέος Ἑλληνομνήμων, 1908, σ. 13.

66. Αὐτ., σ. 3 - 18.

τιστοιχεί πρὸς ἀγώνισμα τελούμενον δι' ἵππικῆς μονομαχίας, ἀλλὰ πρὸς ἀμιλλαν, ἥς καθ' ἣ φαίνεται πολλοὶ συμμετεῖχον». Ἀλλ' ἡμεῖς τοῦλάχιστον ἐν τῇ Ἐκφράσει οὐδὲν βλέπομεν τὸ δυσαρμοστοῦν ἢ ἀσυμβίβαστον πρὸς περιγραφὴν κονταροκτυπήματος.

Ὁ Krumbacher⁶⁷, μνημονεύων τὴν Ἐκφρασιν ταύτην, λέγει ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὸν ἐν ἱπποτικαῖς τέχναις ἐμπειρότατον αὐτοκράτορα Μανουὴλ τὸν Κομνηνόν, χωρὶς νὰ προσάγῃ ἀπόδειξιν τῆς γνώμης αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅτι ἡ γνώμη ἦτο ὀρθὴ κατέδειξεν ὁ Λάμπρος, εὐστόχως συνδυάσας τὴν ἐν τῇ Ἐκφράσει τῶν ξυλοκονταριῶν περιγραφὴν πρὸς τὰς παρὰ Κιννάμω εἰδήσεις περὶ τῶν στρατιωτικῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ. Οὗτος, κατὰ τὸν Κίνναμον, μετέβαλεν ἐπὶ τὸ βέλτιον τὰ τοῦ ὀπλισμοῦ καὶ τῶν ἀσκήσεων τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ, παραλαβὼν ἐκ τῆς πολεμικῆς τῶν δυτικῶν ἐθνῶν ὅσα ἔκρινεν ἀναγκαῖα, ἐν οἷς κατελέγοντο καὶ οἱ ἱππικοὶ ἀγῶνες. Βεβαιώνει δ' ὁ βυζαντινὸς χρονογράφος, ὅτι διὰ τῶν ἀσκήσεων τούτων ταχέως οἱ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ ἀνεδείχθησαν ὑπέρτεροι τῶν Γερμανῶν καὶ Φράγκων, καὶ ὅτι αὐτὸς ὁ βασιλεὺς μετεῖχε τῶν ἀσκήσεων, πρωταγωνιστῶν διὰ τὴν φυσικὴν ρώμην καὶ τὴν φιλοπόλεμον ὁρμὴν αὐτοῦ⁶⁸.

Παραβάλλων τὸ χωρίον τοῦ Κιννάμου πρὸς τὴν Ἐκφρασιν, ὁ Λάμπρος εὐρίσκει ὅτι αὕτη ἀνταποκρίνεται πληρεστάτα πρὸς αὐτό. Τὰ αὐτόξυλα δόρατα τοῦ Κιννάμου εἶναι αἱ ξυλοκονταρίαι τῆς Ἐκφράσεως, καὶ τὸ παχὺ κατὰ δρῦν δόρυ τοῦ βασιλέως τῆς Ἐκφράσεως εἶναι οἷον τὸ περιγραφόμενον ὑπὸ τοῦ χρονογράφου δόρυ τοῦ Μανουὴλ. Ἀλλὰ μετὰ τινος ἄλλας παρατηρήσεις καταλήγει εἰς τὸ πόρισμα, ὅτι ἡ ζωγραφία τὴν ὁποίαν περιγράφει ἡ Ἐκφρασις ἀπεικόνιζε μίαν τῶν ἐξαιρέτων ἐκείνων ἱππικῶν ἀσκήσεων, ὧν μετεῖχεν αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ὄχι ἀγώνισμά τι ἱππικόν.

Εἶναι βεβαίως ἀναντίρρητον ὅτι ταῦτοξυλα δόρατα ἦσαν τὰ ἄλλως ἀσίδηρα λεγόμενα δόρατα ἢ ξυλοκοντάρια ἢ μὲ ἐμπεφραγμένα τὰ στόματα δόρατα, ὧν ἐγένετο χρῆσις εἰς τὰ κονταροκτυπήματα. Ἀλλ' ὅτι ὁ ὑπὸ τῆς Ἐκφράσεως περιγραφόμενος πίναξ ἀπεικόνιζε συνήθη στρατιωτικὴν ἀσκήσιν δυσκολευόμεθα νὰ παραδεχθῶμεν· μᾶλλον δὲ πιθανὸν φαίνεται ὅτι θὰ παρίστανεν ἐξαίσιόν τι ἀνδραγάθημα τοῦ βασιλέως, διεγείρον τὸν θαυμασμόν καὶ κινοῦν εἰς πανηγυρισμόν. Τοιοῦτο δ' ἀνδραγάθημα ἐν ἱππικῷ ἀγῶνι μνημονεύεται ἀληθῶς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ. Κατὰ τὴν ἔλευσιν αὐτοῦ εἰς Ἀντιόχειαν (1156), θέλων ὁ ἥρωικὸς ἐκεῖνος βασιλεὺς νὰ ταπεινώσῃ τὸ φρόνημα τῶν Φράγκων ἱπποτῶν, ἐπαιρομένων ἐπὶ τῇ δεξιότητι αὐτῶν εἰς τὰ κονταροκτυπήματα, ἔθεσεν ἀγῶνα, οὗ μετέσχον ἀντίπαλοι ὁμάδες

67. Krumbacher, *Gesch. d. byzant. Litteratur*², σ. 467.

68. Ἰω. Κίνναμος, σ. 125 Bonn: «Τὰς γὰρ ἐκ τῶν πολέμων ἀνέσεις πολέμων αὐτὸς ποιῆσθαι θέλων παρασκευάς, ἱππεύεσθαι εἰώθει τὰ πολλὰ σχῆμά τε πολέμου πεποιημένος παρατάξεις τινὰς ἀντιμετώπους ἀλλήλας ἰστα. Οὕτω τε δόρασιν ἐπελαύνοντες αὐτοξύλοις κίνησιν ἐγυμνάζοντο τὴν ἐν τοῖς ὅπλοις. Τοίνυν καὶ ἐν βραχεῖ Ρωμαῖος ἀνὴρ τὴν Γερμανῶν καὶ Ἰταλῶν ὑπερῆρεν αἰχμήν. Οὐ μὴν οὐδὲ αὐτὸς βασιλεὺς τῶν ἀγώνων τούτων ἀπῆν, ἀλλ' ἐν τοῖς πρώτοις ἐτάττετο δόρυ κραδαίνων μήκει καὶ μεγέθει οὐδενὶ ξυμβλητόν».

Ἑλλήνων καὶ Φράγκων· καὶ τούτων μὲν ἡγεῖτο ὁ Φράγκος πρίγκηψ τῆς Ἀντιοχείας Γεράρδος, τῶν δ' Ἑλλήνων αὐτὸς ὁ Μανουήλ. Ὁ ἀγὼν ἐγίνε μετὰ πολλῆς φιλοτιμίας καὶ πείσματος· οἱ μὲν Ἕλληνες ἠθελον νὰ ὑπερτερήσωσι τοὺς Λατίνους καὶ εἰς τὸ ἀγώνισμα τοῦτο, οἱ δὲ Φράγκοι ἡγανάκτουν μὴ ἀνεχόμενοι «Ρωμαίους κρατεῖν τὸν διὰ τῶν κοντῶν πόλεμον». Ἐνίκησαν δ' οἱ περὶ τὸν αὐτοκράτορα, ὅστις δύο ὁμοῦ ἱππότητας κατέρριψεν, «καθ' ἑνὸς μὲν ἐλάσας τὸν ἵππον καὶ τὸ δόρυ κραδάνας, ἐκείνου δὲ συγκαταβαλόντος τὸν συνέγγυς τῇ ρώμῃ τοῦ διακοντίσματος». Οἱ ἄθλοι τοῦ αὐτοκράτορος ἐνέπλησαν θαυμασμοῦ τοὺς Ἀντιοχεῖς βλέποντας αὐτοῖς ὁμμασιν, ὅσα πρότερον ἐκ φήμης ἤκουον περὶ τῆς ἐξαισίας ρώμης καὶ τοῦ πολεμικοῦ μένους αὐτοῦ.

Ἡ ἀφήγησις τοῦ Νικήτα Χωνιάτου⁶⁹ περὶ τοῦ ἱππικοῦ τούτου ἀγῶνος εἶναι ὁ κάλλιστος ὑπομνηματισμὸς τοῦ χωρίου τοῦ Κιννάμου καὶ τῆς Ἐκφράσεως, πρὸς ἣν μάλιστα παρουσιάζει ἐν πολλοῖς καὶ ἀξίαν προσοχῆς συμφωνίαν εἰς τὸ λεκτικόν. Σαφῶς δὲ συνάγεται ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Χωνιάτου ἱστορουμένων, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ, προνοῶν περὶ τῆς τελειότερας πολεμικῆς παρασκευῆς τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ, πλὴν τῶν ἄλλων εἰσήγαγε καὶ τὸ ἱπποτικὸν ἀγώνισμα τοῦ διαδορατίσματος δι' ἀσιδῆρων δοράτων· διότι μόνον ἱππεῖς ἀπὸ μακροῦ ἡσκημένοι ἦτο δυνατόν νὰ κατανικήσωσι τοὺς ἐπὶ τῷ ἀγώνισματι ἐναβρυνομένους Φράγκους. Ὅτι δὲ αὐτὸ τοῦτο τὸ ἱπποτικὸν ἀγώνισμα ἦτο τὸ ὑπὸ τοῦ Μανουήλ εἰσαχθέν, κατὰ Κίνναμον, εἰς τὸν στρατὸν, καὶ ὅχι ἀπλῆ ἀμιλλα, ἧς πολλοὶ ὁμοῦ συμμετεῖχον, ὡς παραδέχεται ὁ Λάμπρος, καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ Χωνιάτου ἐν τῷ ἱππικῷ ἀγῶνι τῆς Ἀντιοχείας «συνεπλέκοντο ἕξ ἀρσῶν ἱκανοὶ ἀλλήλοις διαδορατίζοντες». Καὶ ἀληθῶς εἰς τὰ κονταροκτυπήματα ἐγίνοντο καὶ ἀγῶνες ὁμάδων. Ἐν αὐτῷ τῷ Ἐρωτοκρίτῳ προηγεῖται ἡ καθ' ὁμίλους συμπλοκή καὶ ἐπονται αἱ μονομαχίαι⁷⁰, (ἐν τῇ ἐτέρᾳ τῶν δημοσιευομένων ὧδε ἱστοριῶν ἐκ τοῦ Λονδινείου χειρογράφου τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἀπεικονίζεται ἡ καθ' ὁμίλους συμπλοκή). Εἶναι δ' ἀναγκαῖον ἴσως νὰ σημειωθῇ ὅτι ἐν ἀρχῇ τὰ κονταροκτυπήματα (tournois) συνίσταντο εἰς ἀγῶνας ὁμάδων μόνον, ὕστερον δ' εἰς τοὺς ἀγῶνας τούτων προσετέθησαν καὶ αἱ μονομαχίαι (joustes).

Αἱ ἀσκήσεις αὗται δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐπαυσαν ἐπὶ τῶν διαδόχων βασιλέων. Τοῦτο τοῦλάχιστον γινώσκουμεν, ὅτι ἕνα αἰῶνα ὕστερον, ἐπὶ τοῦ βασιλέως τῆς Νικαίας Θεοδώρου τοῦ Λασκάρεως, τὸ κονταροκτύπημα ἦτο προσφιλὲς ἀγώνισμα τῶν μεγιστάνων τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς. Ὁ Παχυμέρης

69. Γ' 3, σ. 141 - 144 Bonn.

70. Β' 1265 - 1266:

*Τρεῖς εἶχε ποῦ θὰ πολεμοῦν, καὶ δέκα ἀντικρυτὰ τῶς
νὰ δεῖξουσιν τὴν τέχνη τῶς καὶ τὴν παλληκαριά τῶς.*

Αὐτ. 1359 - 1360:

*Ξαναφουσὸν τσί σάλπιγγες, κ' ἦτονε τὸ σημάδι
οἱ καβαλλάροι δυὸ καὶ δυὸ νὰ τρέξουσιν ὁμάδι.*

διηγείται (τ. Α', σ. 65 - 66 Bonn), ότι ὁ Γεώργιος Νοστόγγος «καθ' ἡδονὴν διατριβῆς ἱπαζομένοις τοῖς ἄρχουσιν ἐπὶ κοντῶν συντριβῇ... συνιππάζετο». Ἡ δὲ *συντριβὴ κοντῶν* εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ *τσάκισμα κονταριῶν* τῶν *Χρονικῶν* τοῦ *Μορέως* (στ. 3369), ὁ γαλλικὸς τῶν τουρποῖς ὄρος «*tompre une lance*».

Ταῦτα πείθουσιν ἡμᾶς, ὅτι τὰ κατὰ τὸ κονταροκτύπημα δὲν παρέλαβεν ὁ ποιητὴς τοῦ Ἑρωτοκρίτου ἐκ τοῦ φραγκικοῦ βίου, καὶ δὲν πρέπει νὰ προσάγῃται ὡς μαρτύρια φραγκικῶν ἐπιδράσεων.

Ε'

Περὶ τῶν ἐκδόσεων τοῦ Ἑρωτοκρίτου (ὧν ἡ πρώτη ἐγένετο ἐν ἔτει 1713, ἡ δὲ δευτέρα, ἡ καὶ καλυτέρα, τῷ 1737) διέλαβε διὰ πολλῶν καὶ ἀκριβέστατα ὁ Γιάνναρης (σ. 60 κέ). Χειρόγραφον δ' ἐν μόνον τοῦ ποιήματος εἶναι γνωστὸν, τὸ ἐν τῇ Ἀρλειανῇ συλλογῇ τοῦ Βρεταννικοῦ μουσείου (ὑπ' ἀριθ. 5644), ἱστορημένον, γραφὲν τῷ 1710, ἥτοι τρία ἔτη πρὸ τῆς πρώτης ἐκδόσεως, ὑπὸ Ζακυνθίου πιθανῶς βιβλιογράφου. Τοῦτο πρῶτος ἐμελέτησεν ὁ Κ. Σάθας, σκοπῶν νὰ τὸ ἐκδώσῃ⁷¹. Δυστυχῶς δ' ὁμῶς οὔτε ἡ ὑπόσχεσις τοῦ Σάθα ἐξεπληρώθη, ἄγνωστον διὰ τίνας λόγους, οὔτε ὁ μετὰ τὸν Σάθαν ἐξετάσας τὸ χειρόγραφον καὶ λεπτομερῶς περιγράψας αὐτὸ Γιάνναρης ἡδυνήθη νὰ φέρῃ εἰς φῶς τὴν παρασκευασθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ, ἐκ τῆς βάσει καὶ τοῦ χειρογράφου καὶ τῆς δευτέρας ἐν Βενετίᾳ ἐκδόσεως, κριτικὴν ἐκδόσιν.

Παρήλθον μέχρι τοῦδε εἴκοσι ὀκτὼ ἔτη ἀπὸ τῆς προκηρύξεως τοῦ Γιάνναρη, καὶ εἰκοσιτέσσαρα ἀπὸ τῆς τοῦ Σάθα· νομίζομεν δ' ὅτι πρέπει νὰ μὴ ἀναβάλλεται ἐπὶ πλέον ἡ τύπωσις, ἢ ἄλλως τις ν' ἀναλάβῃ τὸ ἔργον, ἂν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Σάθα ἢ τοῦ Γιάνναρη ἐκδοσιν παρεμβάλλονται εἰσέτι δυσχέρειαι. Ὁ Γιάνναρης παρετήρησεν εἰς τὸ χειρόγραφον καὶ ἐπουσιώδεις τινὰς ἡγουν φθογγικὰς διαφορὰς γραφῆς, οὐδαμῶς ἀλλοιούσας τὸ κείμενον, ἀλλὰ καὶ παμπόλλας οὐσιώδεις ἢ γλωσσικὰς, ἀλλοιούσας ἢ τὴν λέξιν ἢ τὸν νοῦν τοῦ κειμένου ἢ ἀμφότερα. Ἡμεῖς δ' ὁμῶς ἐν τῷ ἀντιγράφῳ τῆς πρώτης σελίδος ἐξ 28 στίχων, ὅπερ ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ πραγματείᾳ του, παρατηροῦμεν τοῦναντίον, ὅτι τὸ χειρόγραφον περιέχει βεβαίως πολλὰς οὐσιώδεις καὶ ἐπουσιώδεις διαφορὰς γραφῆς, ἀλλὰ πλὴν εὐαρίθμων τινῶν γραφικῶν σφαλμάτων⁷² αἱ διαφοραὶ αὗται ἀποδίδουσι γνησιώτερον τὸ κείμενον, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ τὸ ἀλλοιωθὲν νόημα ἀποκαθιστῶσι. Τὸ αὐτὸ δέ, ἂν καὶ ἐν μικροτέρῳ βαθμῷ, παρατηροῦμεν καὶ εἰς τοὺς 8 στίχους τοὺς περιεχομένους εἰς τὰς πανομοιοτύπως δημοσιευμένας ὧδε δύο σελίδας τοῦ χειρογράφου, ὅπου πλὴν δύο γραφικῶν σφαλμάτων (*κονταριά* ἀντὶ *κονταρά*, *ἐβγέκε* ἀντὶ *εὐγῆκε*), πᾶσαι αἱ ἄλλαι διαφέρουσιν

71. Κ. Σάθας, Ἑλληνες στρατιῶται, ἐν Ἑστίᾳ 1885, τ. ΙΘ', σ. 375.

72. Εἶναι ταῦτα: ἄγουρο, ἀσχημάδι ἀντὶ ἀσχημάδι, κανένα ἀντὶ κιανένα, ἀφουγκραστήτε ἀντὶ ἀφουγκραστήτε, ἡ πίστι τῶς ἀντὶ ἡ πίστι τῶς, μπιστενὴ ἀντὶ μπιστική, ἄξια ἀντὶ ἄξα.

γραφαί τοῦ χειρογράφου εἶναι καὶ αἱ ὀρθότεραι. Ὅθεν τότε μόνον θὰ δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἔχομεν ἀκριβὲς κείμενον τοῦ ποιήματος καὶ θὰ κατανοήσωμεν ἐντελῶς αὐτό, καὶ τότε μόνον θὰ δυνάμεθα νὰ κάμωμεν ἀσφαλῶς χρῆσιν αὐτοῦ ὡς γλωσσικοῦ μνημείου, ὅταν γίνῃ ἐκδοσις αὐτοῦ, κυρίαν βάσιν ἔχουσα τὸ ἐν Λονδίνῳ χειρόγραφον.

Ἀναγκαῖον δ' εἶναι νὰ μὴ παραληφθῶσιν ἐκ τῆς ἐκδόσεως, ἢ ὅπωςδὴποτε ἄλλως νὰ δημοσιευθῶσι, καὶ αἱ τοῦ χειρογράφου ἱστορίαι, πολύτιμον οὖσαι μνημεῖον τῆς κοσμικῆς γραφικῆς παρ' ἡμῖν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἀξiai δὲ σπουδῆς καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὴν ξένην τέχνην καὶ πρὸς τὰ ἱστορημένα βυζαντινὰ χειρόγραφα.

Τῶν ἱστοριῶν τούτων δημοσιεύομεν ὧδε δύο δείγματα, ἐκ φωτογραφιῶν δύο σελίδων τοῦ χειρογράφου, τὰς ὁποίας παρακληθεῖς ὑφ' ἡμῶν ἔσπευσεν εὐγενῶς νὰ μᾶς ἀποστείλῃ ὁ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Ὁξφορδ διδάσκων τὴν βυζαντινὴν καὶ νεοελληνικὴν φιλολογίαν καὶ γλῶσσαν Σῖμος Μενάρδος⁷³.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

73. Μεταγράφομεν ὧδε τὸ κείμενον τῶν σελίδων τούτων ὠρθογραφημένον, σημειοῦντες ἐν τέλει τὰς διαφορὰς γραφᾶς τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1237.

φ. 121α

(Μ)' ἄς πῶ καὶ γιὰ τὴν κονταριά, ὁπῶδ' ὤκε κ' ἐτοῦτος,
μὲ τὴν ὁποία ἐκέρδεσε τοῦ στεφανιοῦ τὸ πλοῦτος.

(Η)ῦρκε τὸ ρηγόπουλο τάλύπητο κοντάρι
στὸ κούτελο, κ' ἐπῆρε του τῆς ἀντρείας τὴ χάρη.

Περὶ τὸ πῶς ἔρριξε ὁ Ρωτόκριτος τὸν κυπριώτη καὶ ἐκέρδεσε τὴν τζόγια ἥγουν τὸ στεφάνι.

(Χ)άνει τζι σκάλες καὶ τζι δυό, τὸ χαλινάρι ἀφῆκε
ἐξάπλωσε τὰ χέρια του, κι ἀπὸ τὴ σέλλα ἐβιέκε

φ. 122α

Περὶ τὸ πῶς ἐπῆγε ὁ Ρωτόκριτος ὀμπροσὰ εἰς τὸν ρῆγα, καὶ ἡ Ἀρετοῦσα τοῦ ἔβαλε τὸ στεφάνι εἰς τὸ κεφάλι.

(Ε)πῆγε ὀμπρὸς εἰς τοῦ ρηγός, πεζεύγει, γονατίζει,
καὶ τὴ χρυσή του κεφαλὴ τὴν τζόγια τοῦ στολίζει.

Δ.Γ. Μ' ἄς ποῦμεν καὶ τὴν κονταριὰν ὅπου ὤκε καὶ τοῦτος. — ὁποῖαν — τὸ ρηγόπουλον — Χ. τέσ σκάλες καὶ τέσ δυό — ἐβγήκε — καὶ τὴν χρυσὴν του κεφαλὴν μὲ τζόγια τὴν στολίζει.